

2003 FEBR 17

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

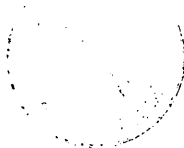
ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXII.

Fasc. 12.

KISS BARNABÁS

Az egyenjogúság problémája a magyar közjog
(államjog) II. világháború utáni fejlődésében a
rendszer váltásig

SZEGED
2002

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXII.

Fasc. 12.

KISS BARNABÁS

**Az egyenjogúság problémája a magyar közjog
(államjog) II. világháború utáni fejlődésében a
rendszerváltásig**

SZEGED
2002

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis

ELEMÉR BALOGH, LÁSZLÓ BODNÁR, JÓZSEF HAJDÚ, ÉVA JAKAB,
JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS MARTONYI,
FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY, BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY,
IMRE SZABÓ, LAJOS TÓTH, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALOGH ELEMÉR, BODNÁR LÁSZLÓ, HAJDÚ JÓZSEF, JAKAB ÉVA,
KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS, MARTONYI JÁNOS,
NAGY FERENC, PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF,
SZABÓ IMRE, TÓTH LAJOS, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

A jogegyenlőség helyreállítására illetve kiterjesztésére irányuló lépések az 1949. évi szocialista alkotmányig

Az 1945. november 4-én megtartott nemzetgyűlési választásokkal Magyarországon lényegében lezárult az *ideiglenes alkotmányjogi intézmények korszaka*. A Nemzetgyűlés decemberben tartott első ülésén elfogadott első törvényhozási aktusa, az 1945. évi XI. tv. ugyan még mindig „*az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről*” címet viselte, de valójában ennél már többet tartalmazott. Kimondta, hogy a közvetlen választások alapján létrejött *Nemzetgyűlés a magyar állami szuverenitás kizárólagos képviselője*, és ebben a minőségében jogosított Magyarország alkotmányának és államformájának megállapítására. Rendezte az *államfői feladatokat ellátó Nemzeti Főtanács* és a Nemzetgyűlés viszonyát. A törvény alapján a Nemzeti Főtanács a Nemzetgyűlés elnökéből és a Nemzetgyűlés által választott két tagból állt. *Megszűnt a kormány ideiglenes jellege*, ezt követően mint felelős magyar minisztérium működött tovább az 1848. évi III. tc. értelemszerű alkalmazásával.

Mivel új alkotmány elfogadásához hiányoztak a politikai feltételek, 1946 február 1-én egy, a tartalmát illetően *ideiglenes alkotmány* hatálybaléptetésére került sor az 1946. I. tc. formájában. *Magyarország államformájáról* szóló törvényt a Nemzetgyűlés lényegében egyhangúlag fogadta el. A preambulum első monda értelmében „*Magyarországon 1918. november 13-án megszűnt a királyi hatalom gyakorlása*”. A szöveg azzal folytatódik, hogy a „*nemzet visszanyerte önrendelkezési jogát*”. Ezzel a Nemzetgyűlés törvényhozási úton zárta le azt a vitát, amely IV. Károly, utolsó Habsburg-házi király *Eckartsau-i nyilatkozata* értelmezése kapcsán évtizedekig fel-fellángolt a magyar közjogban. Miután „a magyar nép újra szabadon határozhat államformájáról”, a Nemzetgyűlés megalkotta azt az államformát, „amely a nemzet akaratának és érdekeinek legjobban megfelel: a *Magyar Köztársaságot*”. A köztársasági törvény a *népszuverenitás* talaján állt, az államhatalom kizárólagos forrásának és birtokosának a magyar népet nyilvánította, amely a törvényhozó hatalmat az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog alapján megválasztott Nemzetgyűlés útján gyakorolja. A tételes rendelkezések közismerten a köztársasági elnök jogkörét szabályozták.

Témánk szempontjából nagyobb figyelmet érdemel azonban az a történelmi jelentőségű tény, hogy a *preambulum először deklarálta jogi formában a magyar közjog történetében az ember természetes és elidegeníthetetlen jogait*. Az alapvető jogok közül külön is kiemelte a személyes szabadságot, az elnyomatástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad kinyilvánításához, a vallás szabad gyakorlásához, az egyesülési és gyülekezési, a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és a méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez, az állam és az önkormányzatok életének irányításában részvételhez való jogot „a demokratikus államrend keretein belül”. Kimondta továbbá a preambulum, hogy „*ezekről a jogokról egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül*”. Ez a tétel előre vetítette azt az igényt, hogy végrehajtására további jogi garanciák kiépítésére van szükség. Amint azt a törvényjavaslat részletes vitájában Parragi György kiskgazda képviselő kijelentette:

„Szeretném és magam is elvárom éppen úgy mint Rajk igen tisztelt képviselőtársam, hogy a *köztársaság védelméről szóló törvény* élénk fogja hozni a magyar *Habeas Corpus*-aktát, amely lehetetlenné fogja tenni, hogy bárkit is elvonjanak a maga illetékes bírósága elől”.¹ Az előszó deklarálta a diszkrimináció tilalmát is, miszerint „e jogokat a magyar állam valamennyi polgárának *minden irányú megkülönböztetés nélkül, . . . egyformán és egyenlő mértékben biztosítja*”.

Az a tény, hogy az alapjogokat, mint „természetes és elidegeníthetetlen jogokat” rögzítették, egyben jelzi a többségi (kiszgazda) párt ideológiáját, mely az emberi jogok kérdésében a *természetjog* alapján állott. Egyes megfogalmazásai – mint pl. elnyomatástól és nélkülözéstől mentes élet, munkához és méltó emberi megélhetéshez való jog – ugyanakkor előre vetítik a *baloldali pártok által szorgalmazott szociális fordulat* igényét és lehetőségét is. A preambulum különös jelentőségét az adott történelmi szituációban méltóképpen fejezik ki Parragi képviselő újabb gondolatai. „A magyar történelemben *első ízben emeljük törvényerőre az emberi jogokat*. Olyan alapkö ez, amely nélkül semmilyen alkotmány és semmiféle politikai rendszer nem lehet biztos és szilárd, mert csak az a politikai rendszer és alkotmány lehet tartós, amely az emberi jogok fundamentumán, az emberi jogokat meghatározó isteni és természeti törvényeken épül fel.”² Úgy van! – szólhatunk egyetértően az így bekiabáló kiszgazdákkal együtt.

A köztársasági törvény elfogadását követő *első időszak* lényegében a *törvény végrehajtása érdekében* elfogadott törvényhozási aktusokat foglalja magában. Ide sorolhatjuk mindenekelőtt a *köztársaság büntetőjogi védelméről rendelkező 1946. évi VII. tv.-t*. Ez büntettnek nyilvánít minden, a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedést, valamint minden olyan tevékenységet, amely az *állampolgári szabadság, a jogegyenlőség ellen, vagy nemzetiségi, faji, illetve felekezeti gyűlölködés felkeltésére* irányul. A törvény intézkedett a köztársasági elnök személyének különleges büntetőjogi védelméről is.

A Magyar Közigazgatási Bíróság elnöke már 1946. február 27-én feliratban hívta fel a nemzetgyűlési képviselők figyelmét arra, hogy a köztársasági törvényben felsorolt jogokat illetően mulasztás történt. Rendkívül fontosnak tartotta az alapvető jogok érvényesítése *garanciáinak* megteremtését, vagyis e jogoknak a *független bíróság védelme* alá helyezését. Lehetőséget kell tehát adni az állampolgároknak arra, hogy jogai, megóvása céljából független bírósághoz fordulhassanak.³ (Ez az igény egyébként már a *pártközi tárgyalások* során is felmerült, és végül *tudatosan maradt ki* a törvényjavaslat szövegéből.) Ilyen előzmények után 1946 májusában került a Nemzetgyűlés elé az „*emberi alapjogok hatályosabb védelméről*” szóló törvényjavaslat. Az 1946. évi X. t.-c. 5 évig terjedő börtönnel rendeli büntetni azt a közhivatalnokot, aki hivatali eljárásban vagy intézkedésével másnak az 1946. *I. törvénycikk bevezetésében foglalt valamely természetes és elidegeníthetetlen jogát törvényellenesen megsérti*. Ha azonban a cselekmény másnak *jelentékeny kárt vagy más súlyos sérelmet* okoz, a büntetés 5 évig terjedő fegyház. A szabadságvesztés büntetésén felül a *hivatalvesztést és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését* is ki kell mondani. Az *alapvető jogok intézményes bírósági jogvédelmét* tehát végül is *ez a törvény sem teremtette meg*, minthogy arról sem tudunk, hogy a X. tc. alapján *bárkit is elítéltek volna* az alapvető jogok megsértése miatt. Nem szabad lebecsülni ugyanakkor az előző rendelkezések *jelentőségét*, hiszen *először terem-*

¹ *Földet, köztársaságot, állami iskolát!* (Viták a magyar parlamentben 1944–48.) Válogatta: Balog Sándor, Gondolat Kiadó, Budapest, 1980., 245. p.

² Lásd uo. 243. p.

³ *Magyar alkotmánytörténet*, 254. p.

tették meg a magyar közjog történetében az emberi jogok törvényes védelmének lehetőségét.

A második Magyar Köztársaság közjogi törvényhozásának az emberi jogok területén lényegében az *elmaradt következetes polgári forradalom hiányosságait* kellett pótolnia. Ez a feladat két területen jelentkezett. Egyrészt *el kellett törölni a még létező feudális maradványokat*, másrészt pedig gondoskodni kellett az *egyenjogúság (jogegyenlőség) megvalósításáról*.

1. A feudális maradványok eltörlése

Időrendi sorrendben haladva a feudális maradványok eltörlésére irányuló törvények közül a *magyar főudvarnagyi bíróság megszüntetéséről* szóló 1946. évi IV. tc.-t kell megemlítenünk. Ez a bíróság a *volt uralkodóház tagjainak* és egyes más kiváltságos személyeknek a *külön bírósága* volt, és ezért – az indoklás szerint – „annak további fenntartása sem az *osztálykülönbségek megszüntetésére* irányuló törekvésekkel, sem pedig a *jogegyenlőség* gondolatával nem egyeztethető össze”.

A történelmi magyar magánjog köztudottan a *nemesi és nem nemesi jogok dualizmusán* épült fel. A nemesi magánjog alapintézményei az 1848-as törvényhozás során ugyan eltűntek, de *modern polgári törvénykönyv* megalkotására *nem került sor*. Az 1861-ben összehívott Országgyűlés *Értekezlet* megkezdte az új magánjog felépítését, de az ún. ideiglenes törvénykezési szabályok egy ponton visszatértek a régi nemesi múlt-hoz, és a *házasság alatti közös szerzeményekre* nézve megtartották a *rendi megkülönböztetést*. 1946-ban a Nemzetgyűlés a magánjogi jogalkotás egy régi tartozását róttá le azzal, hogy a *házassági vagyoni jog és az öröklési jog területén helyreállította a jogegyenlőséget*. Az 1946 évi XII. tc. („a volt rendi megkülönböztetésekkel eredő egyes házassági vagyoni jogi és öröklési jogi szabályok hatályának megszüntetéséről”) 1. §-a kimondta, hogy azok a jogszabályok, amelyek a *nemes, honoraciór*, valamint a *jászkun férj javára* a házastársak szerzeményi közösségének rendszerétől eltérően a házassági vagyoni jog körében, az ilyen férj özvegye részére pedig az öröklési jog terén és a kiházás tekintetében *különleges jogállást* állapítanak meg, *hatályukat veszítik*. A 2. § értelmében pedig megszűnt a *törvényes hitbér* intézménye. Figyelemre méltó a *kor sajátosan kevert ideológiájának* hatása a törvény indoklására, amelynek szövegében ugyanúgy olvasható a „feudális csökevény”, a „szociális igazság” kitétel, mint a „demokrácia alapelveire”, illetve a „jogegyenlőségre” történő hivatkozás.

Az 1947. IV. törvénycikk intézkedett *egyes címek és rangok megszüntetéséről*. A törvény megszüntette a *magyar nemesi és főnemesi rangokat* (herceg, örgróf, gróf, báró, nemes, primás, primor, lófő). Megszűnt továbbá az „*örökös főispán*” cím, és azok a *rangjelző címek* (méltóságok), amelyeket mint kitüntetésekkel rendszeresítettek (valóságos belső titkos tanácsos, titkos tanácsos, kormányfőtanácsos, kormánytanácsos stb.). A 3. § ezek, valamint a „*vitéz*” cím *használatát is megtiltotta*. A törvény hatálybalépésétől kezdve tilos a *nemesi előnevek, címerek és jelvények*, vagy a nemesi nemzeti *származásra utaló kifejezések* (de genere. .) használata. Tilos olyan *címzést* használni, amely a törvénnyel megszüntetett rangra vagy rangjelző címre (méltóságra) utal (főméltóságú, nagyméltóságú, kegyelmes, méltóságos, nagyságos, tekintetes, nemzeti stb.). Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a törvény a megszüntetett címek és rangok használatával kapcsolatban semmiféle *szankciót nem tartalmazott*.

A feudális maradványok eltörlésére irányuló törvények közül utoljára, aránylag későn, csak 1949-ben fogadták el a *családi hitbizomány* és a *hitbizományi kisbirtok intézményét megszüntető 1949. évi VII. törvényt*. A családi hitbizomány intézménye a monarchikus államokban az arisztokrácia *vagyonának konzerválására*, közvetve pedig arra szolgált, hogy a trónt vagyoniilag független, magas életszínvonalú főnemesi családok serege vegye körül. Az ún. *splendor familiae* fenntartása ellenkezett a társadalmi különbségek lebontására irányuló demokratikus jogalkotással. Az időbeli *késést* a miniszteri indoklás egyszerűen azzal magyarázta, hogy a kérdésnek akkortájt *sem volt már nagy gyakorlati jelentősége*. A hitbizományok vagyona ugyanis túlnyomórészt mező- és erdőgazdasági ingatlanokból állott, ezek pedig a földreform során a földművesek tulajdonába, illetőleg köztulajdonba jutottak. A törvény tehát a megmaradt vagyon – családi és bérházak, ingóságok – jogi sorsát rendezte.

2. Az egyenjogúság megvalósítását szolgáló törvényhozás (1945–48) és a párizsi béke

A *politikai egyenjogúság* megvalósítását szolgálta a II. világháború utáni *első demokratikus választójogi törvényünk*, az Ideiglenes Nemzetgyűlés által elfogadott 1945. évi VIII. törvénycikk a *nemzetgyűlési választásokról*. A törvény értelmében a nemzetgyűlési képviselőket *általános, titkos, közvetlen és egyenlő választójog* alapján kell megválasztani. A rendelkezések persze magukon viselték a sajátos *történelmi fordulat* jegyeit. Ennek egyik megnyilvánulása volt az, hogy a választásokon csak olyan *demokratikus párt* indulhatott, akinek részvételi jogát az Országos Nemzeti Bizottság megállapította. Szintén ennek tudható be az is, hogy *igen széles volt a választójogból politikai alapon kizártak köre*. Nem rendelkeztek választójoggal az előző rendszer hívei, a háborús bűnösök, illetve a németbarát fasiszta, antiszemita vagy szélsőjobboldali szervezetek vezetői, tagjai, támogatói. Ettől eltekintve *először* jött létre a polgári demokratikus Magyarországon olyan általános (cenzusoktól mentes, nőkre is kiterjedő) és *egyenlő választójog*, amely a gyakorlatban is alkalmazásra került. A törvény 4. §-a értelmében nemzetgyűlési választójoga volt *minden magyar állampolgárnak*, aki a *huszadik életévét* betöltötte. Az *aktív és a passzív választójog egybeesett*, nemzetgyűlési képviselővé mindenki *választható* volt, aki a választás időpontjában választójoggal rendelkezett.

Magyarországon a XIX. század végén és a XX. század elején, amikor már a *szabad bérmunkarendszer* volt uralkodónak tekinthető, elkezdtek olyan *jogszabályok*, amelyek a *rabszolgarendszer* és a *jobbágyság* „elkésztet kisugárzásának tekinthetők”. Ezek a törvények – elsősorban a *mezőgazdasági munkapiac területén* – lehetővé tették, hogy egyes munkavállalókat hatósági intézkedéssel lehessen a szolgálati viszony megkezdésére vagy folytatására, a szolgálati szerződésben elvállalt munka teljesítésére *kényszeríteni*, a munka nem teljesítése vagy nem megfelelő teljesítése miatt *büntetéssel* sújtani stb. Az ilyen szellemű normák a XX. század közepére természetes módon gazdasági, mind szociálpolitikai szempontból elavultak. A háborús éveket követő rövid idő folytán azonban a munkajog átfogó reformjára, korszerű *általános munkajogi kódex* megalkotására *még nem kerülhetett sor*. Az érintett törvényekbe foglalt azok a szabályok, amelyek sértették az egyes munkavállalók *egyéni szabadságát, jogegyenlőségét és emberi méltóságát*, addig sem maradhattak a demokratikus Magyarország élő jogrendjének részei, amíg az új korszerű normákkal való pótlásukra sor kerülhetett. Mindezek alapján a Nemzetgyűlés törvényt fogadott el – az 1946. évi XIX. törvénycikket – „a munkavállalók

egyéni szabadságát, jogegyenlőségét és emberi méltóságát sértő egyes jogszabályok hatályon kívül helyezéséről” A 1. § (1) bek. szerint “azok a jogszabályok, amelyek szerint egyes munkavállalókat magánjogi szerződésen alapuló *szolgálati viszony megkezdésére, folytatására és magánjogi szerződésben vállalt munka teljesítésére hatósági intézkedéssel közvetlenül kényszeríteni lehet*, hatályukat veszítik. (2) Hatályukat veszítik azok a jogszabályok is, amelyek szerint magánjogi szerződésen alapuló *szolgálati viszony megkezdésének vagy folytatásának megtagadása, magánjogi szerződésben vállalt munka nem teljesítése vagy nem kellő teljesítése miatt egyes munkavállalók ellen bünvádi eljárásnak van helye*. A törvény természetesen részletesen felsorolta az érintett jogszabályi helyeket is.

A női egyenjogúság megteremtése útján nagy jelentősége volt az 1946. évi XXII. törvénycikknek, amely a nőknek az egyetemekre és főiskolákra való felvétele tárgyában született. A nők felsőoktatásba való felvételét illetően a két világháború között ellentmondásos helyzet alakult ki Magyarországon. A leány-középiskoláról szóló 1926: XXIV. tc. 15. §-a kimondta, hogy „a leány-középiskola *érettségi bizonyítványa* úgy az egyetemre, illetőleg főiskolákra való felvétel, mind pedig a minősítés tekintetében a fiú középiskola érettségi bizonyítványával *egyenlő értékű*.” Ez a törvényhely ugyanakkor felhatalmazta a vallás- és közoktatásügyi minisztert arra, hogy a leányoknak egyes egyetemi karokra, illetőleg főiskolákra való *felvételét* rendeleti úton *korlátozhassa*. Az így kiadott 63.000/1927. V.K.M. számú rendelet *nem tette lehetővé nők felvételét* a tudományegyetem római katolikus hittudományi karára, a jog- és államtudományi karokra, a műegyetem mérnöki, gépészmérnöki és vegyészmérnöki osztályára, továbbá az egyetemi közgazdaságtudományi kar közgazdasági és közigazgatási, valamint külügyi szakosztályára, és *korlátozta a nők felvételét* a műegyetem építészeti osztályára, valamint az egyetemi közgazdaságtudományi kar kereskedelmi szakosztályának kebelében működő kereskedelmi iskolai tanárképzőbe. Ezeken a *korlátozásokon felül* 1946-ig nem vehettek fel nőket az agrártudományi egyetem állatorvosi osztályára és a műegyetem bányá-, kohó- és erdőmérnöki karára sem. Ezt a törvényt a középiskoláról szóló 1934: XI. tc. teljes egészében hatályon kívül helyezte. Ez viszont már *elmulasztotta annak deklarálását* is, miszerint az érettségi bizonyítványok *elvileg egyenlő értékűek*, a nők felvételét *korlátozó rendelkezések* ugyanakkor legnagyobb részükben *hatályban maradtak*. A II. világháború után az ideiglenes kormány 6660/1945. M.E. számú rendeletével *először* az 1945/46. évtől kezdődően a tudományegyetemek *jog- és államtudományi karait nyitotta meg a nők előtt*. (A 10440/1945. M.E. sz. rendelet az ügyvédi kamarákat is megnyitotta a nők számára.) Ezt követően került elfogadásra az 1946: XXII. törvénycikk, amely általános érvénnyel mondta ki, hogy „a nők az egyetemek valamennyi karára, valamint a főiskolákra hallgatóul a megállapított létszám keretén belül *minden korlátozás nélkül felvehetők*”. A nők felvételéhez ezután a férfi hallgatókéval *azonos előfeltételek* szükségesek. (Ez a rendelkezés *nem érintette* a hittudományi karokra eddig fennálló szabályozást.) A törvény tehát biztosította a nők teljes egyenjogúságát a felsőoktatási intézményekbe való bejutásuk lehetőségét illetően.

A világháború befejezését követően az ideiglenes nemzeti kormány első feladatai közé sorolta a *zsidóságot ért faji üldözés* jegyében fogant, kegyetlen és a magyar jogfejlődéssel ellentétes *összes rendelkezés hatályon kívül helyezését*. Ennek a 200/1945. M.E. számú rendelettel eleget is tettek. A Nemzetgyűlés, mint a magyar szuverenitás hordozója ugyanakkor azt gondolta, hogy az állami akarat megnyilatkozásának legünnepélyesebb formájában, *törvény alakjában* is meg kell bélyegeznie a történelem e példa nélkül

álló sötét korszakát, és elégtételt kell szolgáltatnia az ártatlanul üldözötteknek. 1946 őszén el is fogadták az 1946: XXV. törvénycikket *a magyar zsidóságot ért üldözés meg-bélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről*. A törvény 1. §-a, lényegét illetően egy magasztos hangvételű *deklaráció*, miszerint; „Magyarország Nemzetgyűlése ünnepélyesen megállapítja, hogy a letűnt uralmi rendszernek idegen befolyáson alapuló mindazok a *rendelkezései és intézkedései*, amelyek az ország lakosságának egy részét izraelita vallása, illetőleg zsidó származása címén jogaitól megfosztották, emberi méltóságában meggyalázták és végeredményben többségének – nagyobb részét külföldi táborokban való – megsemmisítésére vezettek: ellenkeznek az emberiség örök eszményeivel, a magyar nép erkölcsi felfogásával és a magyar jog szellemével. A Nemzetgyűlés mélyszégyen megvetéssel bélyegzi meg ezeket a rendelkezéseket és intézkedéseket.” A nyilatkozat a továbbiakban megemlékezik a demokratikus kormányok azon *rendeleteiről*, amelyek a jogegyenlőséget helyreállították, és háláját fejezi ki az *ellenállás* bátor és áldozatkész résztvevőinek. A 2–3. § normatív rendelkezéseket tartalmaz. Lényegét illetően arról szól, hogy az állam, mindazokat a *hagyatékokat*, amelyeket örökös hiányában zsidó üldözöttek elhalálózása következtében szerez vagy szerezni fog, egy *külön alapnak* engedi át. Az *alap rendeltetése* az izraelita vallásuk, illetőleg zsidó származásuk címén üldözött és ennek következtében segítségre utalt személyek, valamint az ily személyek javára szolgáló intézmények támogatása.

Az egyenjogúság megteremtésére irányuló törvényhozásunk következő aktusa a *házasságon kívül született gyermek jogállásáról* szóló 1946: XXIX. törvénycikk volt. A házasságon kívül született gyermek a magyar jog szerint egészen a XX. századig nemcsak az atyja, hanem az anyja családjának sem volt tagja. A század közepéig bizonyos pozitív lépések történtek ugyan, de a törvényhozás 1946-ban is úgy ítélte meg, hogy a házasságon kívül született gyermek jogállására vonatkozó rendelkezések sok vonatkozásban annyira *igazságtalanok, elavultak és hiányosak*, amiért azok reformjára feltétlenül szükség van. A törvény *két alapelven* épült fel.

Az *első alapelv* az volt, hogy *szűnjön meg a törvényes és törvénytelen származás megkülönböztetése*. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy ezután nincs sem „törvényes” sem „törvénytelen” gyermek. A törvény logikája szerint *házasságból született*, illetve *házasságon kívül született* gyermekekről lehet beszélni. Ez nem jelent jogállásbeli különbséget, tartalmilag a valóságnak megfelel, és értékelést sem tartalmaz, tehát nem lehet megalázó, bántó. Az alapelvet a törvény 1. §-a önti normatív formába. „A jelen törvény célja az, hogy az *emberi egyenlőség eszméjének* szolgálatában a *családi jogállás egyenlőségét* is a származástól függetlenül az élet minden vonatkozásában minél teljesebben érvényesítse. Ehhez képest a jelent törvény erejénél fogva a *törvényes és törvénytelen származás megkülönböztetése megszűnik*.” A törvényi cél megfogalmazásának első mondatában („*családi jogállás egyenlősége*”) utalás történt a törvény *második alapelvére* is. Ennek értelmében a házasságból és a házasságon kívül született *gyermek jogállása egyenlő*, a házasságon kívül született gyermek nemcsak az anyjával és annak rokonaival, hanem az atyjával és annak rokonaival is rokoni, tehát öröklési kapcsolatban is áll, atyja családi nevét viseli. Az alapelv *törvényi megfogalmazását* a 19. §-ban találhatjuk. „A házasságon kívül született gyermek mind az anyjának, mind az atyjának, mind pedig ezek rokonainak *egyaránt rokona*; amennyiben a jelen törvényből más nem következik, a rokonság alapján mind a gyermeket, mind a rokonait élők közt és halál esetére *úgy illetik jogok és úgy terhelik kötelezettségek*, mintha a gyermek házasságból született volna.”

A törvényhozás következő lépése a *felekezeti egyenjogúság* megteremtését célozta. Az 1947: XXXIII. törvénycikk megszüntette a törvényből vagy más jogszabályból eredő mindazokat a *különbségeket*, amelyek a *bevett s a törvényesen elismert vallásfelekezetek* jogállása között az *elismert vallásfelekezetek hátrányára* fennállottak. Hatályban tartotta ugyanakkor az 1895: XLIII. törvénycikknek a törvényesen elismert vallásfelekezetté válás feltételeire vonatkozó egyes rendelkezéseit.

Egyes irodalmi források a jogegyenlőség felé tett fontos lépésként értékelik az *egyházi iskolák államosításáról szóló 1948: XXXIII. törvénycikket* is. Nem kétséges azonban, hogy ez a törvény alapvetően az egyházak vagy legalábbis az egyházaknak a köznevelésben élvezett kiváltságos helyzete ellen irányult. Természetesen voltak ennek a lépésnek védhető szempontjai is – állam és egyház szétválasztása, a köznevelés mint állami közfeladat érvényesítése, a köznevelés egysége stb. –, de ezek elemzése túlmutat e munka keretein. Ehelyütt csak annyit jegyzünk meg, hogy az egyházi iskolák államosításának legfeljebb csak nagyon távoli, *jogi értelemben véve pedig semmilyen összefüggése nincs az egyenlőséggel*.

Az 1948: XLIII. törvénycikk a *nőkre nézve a közszolgálat körében és más életpályákon fennálló hátrányos helyzete megszüntetéséről* intézkedett. A miniszteri indokolás értelmében a „valóságos emberi alapjogokhoz tartozik a *nőnek a férfival mindenben egyenlő joga* a politikai, gazdasági, kulturális élet területén”. Ezért a „dolgozók államának”, a „magyar népi demokráciának” – a jogszabálybeli deklaráción kívül – biztosítania kell a jogok egyenlő gyakorlását is. Az 1. § szerint a „*jelen törvény célja az*, hogy a valóságos emberi alapjogok szolgálatában a megváltozott társadalmi viszonyoknak megfelelően a nők számára mind a közszolgálat körében, mind a többi életpályán való elhelyezkedés szempontjából a férfiakéval egyenlő jogállást biztosítson”. A törvény 2. §-a alapján megnyílt a lehetőség arra, hogy a nők minden olyan közszolgálatot betöltsenek, amelyekről addig jogszabályi rendelkezés, vagy ennek hiányában a gyakorlatban alkalmazott elvek folytán el voltak zárva. A *katonai, rendőri és pénzügyőri* szolgálat különleges követelményére tekintettel felhatalmazást adtak az érintett minisztereknek arra, hogy a nők alkalmaztatásának előfeltételeit rendeleti úton állapítsák meg. Az egyenlő alkalmazás lehetőségét – megfelelő előfeltételek megléte esetén – *aközmegbízások és a magánalkalmaztatás* körében is bevezették. A 3. § kimondta, hogy minden olyan *hatósági engedély vagy jogosítvány* kiadásánál, amely életpályán való elhelyezkedéshez, vagy kereső tevékenység üzéséhez szükséges, a nőket a férfakkal azonos elbánásban kell részesíteni. A 4. § értelmében, az egyes életpályákon való elhelyezkedéshez, vagy általában valamely kereső tevékenység üzéséhez szükséges *képesítés, vagy szakképzettség megszerzését* a nők számára lehetővé kell tenni. Evégből *bármely tanintézetbe, iskolába, vagy tanfolyamra* nők a férfi tanulókéval (hallgatókéval) *azonos feltételek mellett vehetők fel*. Nem érintette a törvény azokat a jogszabályokat, amelyek a nők számára egyes életpályákon való elhelyezkedések szempontjából *könnyítéseket* állapítottak meg, vagy amelyek *egészségvédelmi vagy alkati* okokból tiltottak, vagy feltételekhez kötötték a nőknek bizonyos munkakörökben való foglalkoztatását. Nem érintette továbbá a törvény a *lelkészképzésre és egyes egyházi tisztségek betöltésére* vonatkozó speciális rendelkezéseket sem.

1948. december 30-án jelent meg az Országos Törvénytárban a *magyar állampolgárságról szóló 1948: LX. törvénycikk*. A törvényjavaslat általános indoklásának megfogalmazásaiból világosan kitűnik, hogy ebben már egyértelműen a „*népi demokratikus állam*”, a „*proletárdiktatúra*” politikai ideológiája öltött testet. „A népi demokratikus

államban *megváltozott az állampolgároknak az államhoz és egymáshoz való viszonya* is. Új tartalmat kapott az állampolgárság jogintézménye: az a közjogi kapcsolat, amely az állam polgárait az államhoz és egymáshoz fűzi. *A tőkés állam* elnyomó hatalom volt a dolgozókkal szembeni; állampolgársági kötelekbe – lényegét nézve – rabláncként súlyosodott a dolgozó osztályokra; amellyel a kizsákmányolók szorosabbra fűzték a kizsákmányoltak kiszolgáltatottságát. *A népi demokrácia állama* a munkásosztály és a vele szövetséges dolgozó parasztság uralma. *Állampolgársága* feltétlen hűséget jelent a nép és a nép köztársasága iránt, kötelességet a nagy országépítő munkában való áldozatkész részvételre. Az új államban egybeesik az egyéni érdek a társadalom érdekével.” Az indoklás alapfokú szemináriumokra jellemző tételes, dogmaszerű mondatai előre vetítik azt a teljes fordulatot az egypártrendszerű diktatúra felé, amely az emberi jogok és az egyenjogúság értékelésében is új felfogást képviselt a hagyományos polgári liberális értékekkel szemben.

A második állampolgársági törvényünk mindezek ellenére több szempontból is előrelépést hozott az egyenjogúság kibontakoztatása irányában. Megszüntette a törvény azokat a különbségeket, amelyek a *házasságból származott és házasságon kívül született gyermekek* között fennállottak. Közjogi síkon tehát ugyanazt a célt szolgálta, amit magánjogi vonatkozásban az 1946: XXIX. tc. már megvalósított. Érvényre kívánta juttatni továbbá a *nők egyenjogúságának* szempontjait is. Beépítették a törvénybe a nő szabad rendelkezési jogát állampolgársága kérdésében, és védelmezni kívánták az özvegyiségre jutott és az elvált nők érdekeit. Harmadsorban pedig jóvátételt nyújtott a törvény azoknak, akik önhibájukon kívül faji megkülönböztetést tartalmazó fasiszta jogszabályok vagy politikai üldöztetés miatt veszítették el magyar állampolgárságukat.

A vizsgált korszaknak az egyenjogúság megteremtésére, illetve a diszkrimináció tilalmának érvényesítésére szolgáló joganyagából külön is kiemelési igényel a *párizsi békeszerződés* és az azt becikkelyező 1947: XVIII. törvénycikk. A szerződés *politikai rendelkezéseinek* egy része (II. rész, I. Cím, 2–3. cikk) *máig hatályosan kötelezi Magyarországot az emberi jogok és alapvető szabadságok megkülönböztetés nélküli biztosítására*, valamint a *jogalkotás és a jogalkalmazás területén az egyenlő bánásmód elvének érvényesítésére*. (1. „Magyarország minden szükséges intézkedést megtesz az iránt, hogy a magyar fennhatóság alá tartozó minden személynek biztosítsa *faji, nemi, nyelvi vagy vallási különbség nélkül az emberi jogok és az alapvető szabadságok élvezetét*, ideértve a véleménynyilvánítás, a sajtó és közzététel, a vallásgyakorlat, a politikai véleménynyilvánítás és a nyilvános gyülekezés szabadságát. 2. Magyarország továbbá kötelezi magát arra, hogy a Magyarországon életben lévő *jogszabályok sem tartalmukban, sem alkalmazásuk során* a magyar állampolgárságú személyek között azoknak *faja, neme, nyelve vagy vallása* alapján nem fognak különbséget tenni, sem *semmilyen megkülönböztetést* maguk után vonni akár az érdekelteknek személye, javei, üzleti tevékenység, foglalkozásbeli vagy pénzügyi érdekei személyi állapota, politikai vagy polgári jogai tekintetében, akár pedig bármely egyéb tekintetben.”) A békeszerződés 3. cikke visszautal az ideiglenes kormány által korábban megtett intézkedésekre, (lásd pl. a 200/1945. M.E. sz. rendelet a zsidótörvények hatályon kívül helyezéséről) és a *jövőre vonatkozóan is eltiltja Magyarországot* a cikkben foglalt célokkal össze nem egyeztethető intézkedésektől vagy jogalkotástól („Magyarország, amely a Fegyverszüneti Egyezmény értelmében intézkedéseket tett, hogy *szabadlábra helyezze állampolgársági és nemzetiségi különbség nélkül* mindazokat a személyeket, akik letartóztatásban voltak az Egyesült Nemzetek érdekében kifejtett cselekményeik, vagy az Egyesült Nemzetek iránt érzett

rokonszenvük vagy faji származásuk miatt és hogy visszavonja az ezen a címen hozott megkülönböztető törvényeket és megszorításokat, a fenti intézkedéseket kiegészíti és a jövőben sem foganatosít olyan intézkedéseket, vagy nem hoz olyan törvényeket, amelyek az e Cikkben említett célokkal nem volnának összeegyeztethetők.”) Nyilvánvaló, hogy a párizsi békében rögzített rendelkezések közvetlen célja a zsidókat ért hátrányok kiküszöbölése volt, ugyanakkor a faji, nemi, nyelvi és vallási diszkriminációt tiltó rendelkezései már hosszú távú nemzetközi kötelezettségvállalást is szolgáltak. Ezekre a szabályokra nagy hatást gyakoroltak az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya és az Emberi jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948. december 10.) előrehaladott előkészítési munkálatainak tapasztalatai.

Az 1949. évi alkotmány és az egyenjogúság szocialista koncepciója

Az 1949. évi alkotmány végleg betetőzte azt a társadalmi-politikai változást Magyarországon, amelynek szellemét már a „koalíciós” időszak egyes törvényei is előre vetítették. Az 1949. évi XX. törvény közismerten az első tudatosan szocialista alkotmányként került elfogadásra, és így magán viselte a korai proletárdiktatúra alaptörvényeinek minden lényeges jellemzőjét. Tartalmában és szerkezetében mechanikusan követte az 1936-os szovjet, ún. sztálini alkotmányt és az abban testet öltött marxista emberi jogi felfogást.

Mielőtt a rendszerváltásig eltelt negyven év államjoga állampolgári jogokra vonatkozó koncepciójának legfontosabb elemeit bemutatnánk, két megjegyzést kell tennünk. Az első tartalmi jellegű megjegyzésünk az, hogy ezt a korszakot sem lehet a szocialista elmélet szempontjából teljesen homogénnek tekinteni. Noha lényegét illetően az ideológiai alap változatlan maradt, a 60-as, illetve 70-es évekre már egy differenciáltabb, sok elemében előre mutató álláspont és jogi szabályozás alakult ki a szocialista országokban is. Ebben nagy szerepe volt az emberi jogok nemzetközi szabályozásának és annak a ténynek, hogy az emberi jogok ügye a két világrendszer ideológiai harcának eszközévé vált a különböző nemzetközi fórumokon.

A másik, tulajdonképpen technikai jellegű megállapításunk az, hogy egy oldalról látólag könnyű, más oldalról viszont ugyancsak nehéz az emberi jogok szocialista koncepciójának kibontása az adott korszak jogtudományi irodalmából. Először is – és ez önmagában is jelzés értékű – nagyon szerény államjogi irodalom áll rendelkezésre, és ezeken is túlteng az ideologizáló jelleg. Az érvelésük – különösen az első évtizedekben – nem szakmai, tudományos jellegű, hanem a politikai harc sematikus tételeire, marxista irodalmi idézetekre épült. Nagyon sok esetben hiányzik a fogalmi tisztázás, elmarad a tételes joganyag bemutatása, és ugyanazok a politikai deklarációk ismétlődnek unostalanul. Mindig nagy hangsúlyt kapott ugyanakkor az emberi jogok burzsoá és szocialista megközelítésének ideológiai ellentéte.

Az alkotmány és a jogirodalom állampolgári egyenjogúságra vonatkozó tételeinek elemzését megelőzően foglaljuk össze röviden az emberi – állampolgári jogok szocialista koncepciójának lényegét.⁴ Az elmélet abból indult ki, hogy a szocialista államban megváltozik az alapvető jogok jellege. Tagadták a természetjogi felfogást, az állampolgáro-

⁴ Vö. KISS BARNABÁS: Az emberi – állampolgári jogok alkotmányos szabályozása Közép- és Kelet-Európában. *Alkotmány és jogtudomány, Acta Jur. et Pol.*, Tom. XLVII., Fasc. 4. Szeged, 1996. 59–60. p.

kat megillető jogokat a proletárdiktatúra *szocialista állama* által alkotott és a szocialista állam gazdasági és társadalmi rendje, osztályviszonyai által meghatározott *alkotmányos jogszabályokból vezették le*. (Értsd alatta: „állampolgári jog” az, amit az állam jogszabályain keresztül az állampolgárainak biztosít, adományoz.) Mivel a szocialista állam célja, *hogy tudatosan* csak a munkásosztály, a *dolgozók* számára előnyös rendet teremtsen, ezért a jogok kinyilvánítása mellett azok *gazdasági alapjának* megteremtésére helyezték a fő hangsúlyt. Azt hirdették, hogy a *szocializmus felépítésével*, a társadalom gazdasági, szociális és kulturális viszonyainak a *párt által irányított állam* útján történő tudatos alakításával, fejlesztésével összhangban *önmagától megoldódnak* az emberi jogok problémái.

Az állampolgári jogok marxista felfogása a *gazdasági, szociális és kulturális jogokra helyezte a hangsúlyt* a szabadságjogokkal szemben. *Háttérbe szorultak a jogi garanciák*, az alkotmányok elsősorban az *anyagi (materiális)*, illetve *politikai biztosítékok* megfogalmazására törekedtek. Az állampolgári jogokat – különösen az első népi demokratikus alkotmányok – nagyrészt csak mint a „*dolgozók*” jogait rögzítették. A *politikai szabadságjogok*, nem mint az állam beavatkozásától védő „szabadságok”, hanem mint az *állam által adományozott jogosítványok* szerepeltek. *Hiányoztak a jogok egyéni érvényesítésének jogi garanciái*, a jogok jelentős részével a polgárok csak mint meghatározott (*szocialista*) *kollektívák* tagjai élhettek. A *jogok katalógusa* részben *eltért*, illetve *szerényebb* volt a nemzetközi egyezmények, illetve a kor fejlett polgári alkotmányai által elfogadott listánál. A gazdasági, kulturális és szociális jogok területén sok *programszerű normával* találkozhattunk. Tovább relativizálta az emberi–állampolgári jogok létét az, hogy az alaptörvények lényegében minden alapjog esetében lehetővé tették azok *korlátozását* a „szocialista állam érdekében” a „társadalmi rendre”, a „közérdekre” stb. tekintettel.

Az 1949. évi XX. törvény, a *Magyar Népköztársaság Alkotmánya* pontosan igazolja az előzőekben leírtakat. Az alkotmány csak a legutolsó részében, a *társadalmi rend* és az *államszervezet* alapvető intézményeinek szabályozását követően, a *VIII. fejezetben* foglalkozik az *állampolgárok alapvető jogaival* és kötelességeivel. Az alapvető jogok listáját a szabályozás sorrendjében a *gazdasági, szociális és kulturális jogok* nyitják. A jogok címzettjei – négy szakasz kivételével – a „*dolgozók*”. Négy alapvető jog – a *munkához való jog*, a törvény előtti egyenlőség, illetve *egyenjogúság*, továbbá a *lelkiismereti szabadság* és a *vallás szabad gyakorlása*, valamint a *személyi szabadság és sérthetetlenség* – esetében azok alanyaiként a Magyar Népköztársaság „polgárait” jelöli meg. Ebben a megkülönböztetésben tehát egyfajta „*nemzetszuverenitási koncepció*” érhető tetten, amely tudatosan vállalja, hogy a jogok jelentős részét *csak a „nemzet”* – adott esetben a munkásosztály – tagjai számára deklarálja. Az egyes szakaszok rögzítik az alapvető jogok anyagi (materiális) és politikai garanciáit. Eleve korlátozza az alkotmány a *politikai szabadságjogok* terjedelmét, hiszen ezeket (szólásszabadság, sajtószabadság, gyülekezési szabadság stb.) csak a „*dolgozók érdekeinek megfelelően*” biztosítja.

Az állampolgárok egyenjogúságáról az alaptörvény 49. §-a rendelkezik. Az (1) bekezdés értelmében a „Magyar Népköztársaság *polgárai* a *törvény előtt egyenlők* és *egyenlő jogokat élveznek*”. Ez az alapvető bekezdés tehát különbséget tesz a *törvény előtti egyenlőség* és az *egyenjogúság* között. A *törvény előtti egyenlőségen* az erről szóló alkotmányjogi irodalom azt értette, hogy az állampolgárok a *jogalkalmazói* – mindenek előtt a *bírói* – eljárás során egyenlők. Ez lényegében két követelményt foglal magában: a) azt, hogy a jogalkalmazói (bírói) eljárás során a *jogszabályok* *mindenkire*

egyformán kötelezőek, minden állampolgárt *ugyanazon normák* szerint ítélnék meg, b) és hogy minden állampolgár ügyében *ugyanazok a jogalkalmazó szervek (bírók)* járnak el, tekintet nélkül társadalmi vagy egyéb helyzetére. Az *egyenjogúság* fogalma ennél szélesebben értelmezendő. Ennek értelmében minden állampolgárt *ugyanazok a jogok (pontosabban alapjogok)* illetik meg, és *ugyanazok a kötelezettségek* terhelik.

A 49. § (2) bekezdése szerint a „*polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti*”. A szocialista jogelmélet abból indult ki, hogy noha a szocialista társadalom megteremti a jogegyenlőség valódi alapjait, ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne szükség *további garanciákra*, jogi-intézményes biztosítékokra a jogegyenlőséghez kapcsolódó normák megvalósulásához. E bekezdés – a többi szocialista alkotmányhoz hasonlóan – csak három területen – nem, felekezet és nemzetiség alapján – tiltja a diszkriminációt. Szamel Lajos szerint ez azért van, mivel „*kapitalista viszonyok között az osztályhelyzetből származó egyenlőtlenségen túl különösen a nemek, nemzetiségek és felekezetek szerinti megkülönböztetés dívik, a szocialista alkotmányok külön is aláhúzzák a polgárok nemek, felekezetek vagy nemzetiségek szerinti megkülönböztetésének tilalmát*”.⁵ Az egyenjogúságnak nyilvánvalóan vannak *más védendő területei* is (politikai vélemény, társadalmi származás stb.), ezek intézményes védelme, a megkülönböztetés ilyen alapú tiltása azonban *már szembenállt volna a proletárdiktatúra államának érdekeivel*. A 49. § (3) bekezdés a Magyar Népköztársaság területén élő *minden nemzetiség* számára biztosítja az *anyanyelven történő oktatás és nemzeti kultúrájuk ápolásának* lehetőségét. Az alkotmány 50. §-a a *nemek egyenjogúságáról* rendelkezett. Az (1) bekezdés értelmében a Magyar Népköztársaságban a *nők a férfiakkal egyenlő jogokat* élveznek. A (2) bekezdés rögzítette az alaptétel *anyagi garanciáit*: „*A nők egyenjogúságát szolgálják: munkafeltételeiknek a férfiakéval azonos módon való biztosítása, a terhesség esetére a nőknek járó fizetett szabadság, az anyaság és a gyermek fokozott törvényes védelme, továbbá az anya- és a gyermekvédelmi intézmények rendszere*”. Az alkotmány 50. szakaszának idézett rendelkezései azt mutatják, hogy az alaptörvény a jogegyenlőség biztosítását *két irányban* építette ki. *Egyrészt* kialakított olyan intézményeket, amelyek *fejlesztik* a védendő csoport lehetőségeit (anyanyelven történő oktatás, anya és gyermekvédelem stb.), *másrészt megtorlást* helyezett kilátásba [49. § (2) bek.] azokkal szemben, akik hátrányos megkülönböztetést alkalmaznak. Az 1949. évi alkotmányunk még egy rendelkezése érintette az állampolgári egyenjogúság kérdését. A 62. § (1) bek. garantálta az *általános és egyenlő választójogot* a Magyar Népköztársaság polgárai számára.

Az állampolgári egyenjogúság szocialista megközelítésének felvázolásakor *több* – az általános emberi jogi koncepcióval egybecsengő – elem bemutatása látszik kívánatosnak. Ezek között találhatók *tartalmi*, a fogalom lényegét érintő, és alapvetően *formai*, a szabályozás rendszerét, technikáját érintő kérdések egyaránt.

Az állampolgári *egyenjogúság szocialista fogalma* és *tartalma* kapcsán az első értékelési pont a szerzők számára a (*burzsoá*) *formális jogegyenlőség* és a (*szocialista*) *tartalmi jogegyenlőség* szembeállítás. (Meg kell jegyeznünk, hogy a tárgyalt korszakban szűkebb témánkban egyetlen átfogó tanulmány⁶ született Halász József tollából, amely

⁵ BEÉR – KOVÁCS – SZAMEL: *Magyar államjog* (1960), Tankönyvkiadó, Budapest 1972, Negyedik változatlan kiadás, 460. p.

⁶ HALÁSZ JÓZSEF: *Állampolgári egyenlőség és jogegyenlőség. Állampolgárok alapjogai és kötelességei*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965., 195–227. p.

egyező vagy lényegileg egyező szöveggel *több helyen is publikálásra került*.⁷ Nem véletlen tehát, ha a kérdés elemzésekor leginkább erre támaszkodtunk.) Valamennyi szerző elismerte, hogy *hatalmas jelentőségű történeti tény* volt a polgári társadalom hajnalán a törvény előtti egyenlőség és a jogegyenlőség elismerése, hisz ez „tulajdonképpen az egyik fő megnyilvánulása az emberi jogoknak a modern társadalmakban”⁸ Ugyanakkor nyilvánvalóvá tették, hogy a polgári társadalomban a jogegyenlőség és a törvény előtti egyenlőség *csak formailag kinyilvánított jog* lehetett és az is maradt, mert a jogok egyenlősége nem valósulhatott meg gyökeresen egyenlőtlen osztályviszonyok közepette. Csak a *szocialista* társadalom nyitotta meg a jogegyenlőség új irányú fejlődésének az útját a formális jogegyenlőségtől a *tartalmi jogegyenlőség* felé. „A tőkés termelésnek és a burzsoá államnak ebből az ellentmondásából adódott az a következtetés, hogy az egyenlőség nyilván *nem lehet „abszolút”*, azaz hogy csak *relatív* egyenlőségről, *csak jogi* egyenlőségről lehet szó, s arról is csak úgy, mint bizonyos jogok gyakorlásának elvi lehetőségéről”.⁹ Halász József szerint a „*szocialista állampolgári egyenjogúság nem a polgári alkotmányok által deklarált formális jogegyenlőség* egyszerű megismétlése. Alapjában új, *tartalmában teljesebb egyenlőséget* jelent, amelynek megvalósulását a szocialista társadalmi és gazdasági rendben lévő biztosítékok garantálják. A szocialista egyenjogúság valamennyi állampolgár társadalmi és politikai egyenlőségének elvén nyugszik, felöleli az állami, gazdasági és társadalmi élet egészét”.¹⁰ Összegezve megállapíthatjuk, hogy állampolgári egyenjogúság szocialista tartalmának kutatói a *tartalmi jogegyenlőség* értelmezése kapcsán „át-átcsúsztak” a *társadalmi-politikai értelemben vett egyenlőség* áhított kommunisztikus ideája felé. Elfeledkeztek időnként arról, hogy az egyenjogúság – jogegyenlőség szigorúan *csak (formális) jogi* aspektusból megközelíthető fogalom, amely az *állampolgárok jogi státusának*, vagyis *alapvető jogaik és kötelelességeik egyenlőségében* ölt testet.

Az egyenjogúság fogalmának „összemosása” a társadalmi egyenlőséggel minden bizonnyal *ideológiai, propagandisztikus* célokat szolgált. Igen érdekes, hogy az ilyen „tiszteletkör” megtétele után – abban a kevés esetben, amikor ezek meghatározására egyáltalán sor került – viszont *szakmailag korrekt, lényegében ma is helytálló definíciókkal* is találkozhatunk. Ezekből *kettőt* idézünk az alábbiakban, amelyek *együttesen* pontosan visszaadják a jogegyenlőség, illetve az *egyenjogúság fogalmának legfontosabb elemeit*. Szamel Lajos szerint „az *állampolgári jogegyenlőség* szocialista értelemben azt jelenti, hogy a társadalom minden tagjára *ugyanaz a jogi szabályozás* érvényes és a társadalom egyetlen tagja *sem élvez különleges jogosítványokat*, de nincs is terhelve *különleges kötelezettségekkel*. Ebből folyóan jelenti azt, hogy a törvényekben biztosított *jogokkal mindenki egyaránt élhet* – minden lényeges *nemi, felekezeti stb. különbségekre való tekintet nélkül* – és hogy e tényleges különbségek nem szolgálhatnak alapul az *állampolgári köteleességek teljesítése* alóli kibúvársra”.¹¹ Más tényezők fontosságát hangsúlyozza tanulmányában Halász József, amely szintén sok helyes gondolatot tartalmaz az egyenjogúság jogrendszerbeli elhelyezését illetően. Az *állampolgárok egyenjogúsága*

⁷ A tanulmány változatlan szöveggel megjelent az *Állam- és Jogtudományban* és némileg átszerkesztett formában az *Állam- és Jogtudományi Enciklopédiában*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980., I. kötet, főszerkesztő: Szabó Imre, 825–834. p.

⁸ SZABÓ IMRE: *Az emberi jogok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 44. p.

⁹ KOVÁCS ISTVÁN: Bevezető. *Az állampolgárok alapjogai és köteleességei*, 44–45. p.

¹⁰ HALÁSZ JÓZSEF: i. m. 212. p.

¹¹ BEÉR – KOVÁCS – SZAMEL: *Magyar államjog*. 460. p.

a szocialista államokban – írta Halász József – koncentráltan fejezi ki az *állampolgárok jogi helyzetének lényegét*. Nem az állampolgárok egyik *jogosítványát* jelenti az alapjogok és kötelességek katalógusán belül, hanem az *állampolgárok jogi statusának alapvető elvét*, mely minden *alapjogra és kötelességre* kihat, mindegyik *lényeges eleme*. Az állampolgári egyenjogúság éppen ebből az *alapelvi jellegéből* következően az állampolgárok *jogi helyzete* meghatározásának olyan *elsődleges követelménye*, amely az egyes állampolgárok, valamint az állam és a társadalom, illetve ezek szervei közötti viszonyban minden esetben a *konkrét jogszabályok keretében* kialakuló *jogosítványok alapjául* szolgál.¹²

Az állampolgári egyenjogúság definíciója ismeretében vegyük sorra a szocialista elmélet szerint ennek *további tartalmi elemeit*. A marxista jogelmélet kiemelte a *társadalmi és gazdasági viszonyok elsődleges, meghatározó szerepét* és hatását az állampolgári egyenjogúság tartalmának alakulására. A polgári alkotmányokban deklarált általános jogegyenlőség és törvény előtti egyenlőség szerintük *nem fogja át* a szocialista állampolgári egyenjogúság körébe tartozó *jogosítványokat* és azok *biztosítékait*. Az *állampolgári egyenjogúság szocialista fogalma* ugyanis *egyaránt átfogja* és jelenti a szocialista *jogegyenlőséget* és a *törvény előtti egyenlőséget*, minden állampolgár *egyenlő alapjogait és kötelességeit* a gazdasági, társadalmi-politikai, kulturális életben és az állampolgári *egyenlőség biztosítékait*.

Az előző gondolatból is következik, hogy a marxista jogelmélet és államjog képviselői is világosan *elhatárolták* egymástól a *törvény előtti egyenlőség* és az *egyenjogúság* fogalmát. Szabó Imre szerint a *jogegyenlőség* főképpen a *jogok tartalmára*, a *törvény előtti egyenlőség* pedig *értvényesítésük módjára* utal. Így az „a tétel, hogy az *állampolgárok jogokban és a törvény előtt* egyaránt egyenlők, együttesen azt jelzi, hogy fajra, nemre, nemzetiségre, társadalmi helyzetre való tekintet nélkül *azonos jogok* illetik őket és *azonos állami hatóságok (bíróságok) előtt* lefolytatott eljárásnak vethetők alá. Ebből a megkülönböztetéseknél, azaz a *diszkriminációnak tilalma később külön joggá* vált, míg a *tartalmi és formai egyenlőség önálló jogként* maradt meg”.¹³ Halász József megközelítésében a *törvény előtti egyenlőség* nem jelent mást “mint a törvények mindenki számára *egyenlő alkalmazását*, a *szocialista törvényesség* megtartásának biztosítását, mely utóbbi az egész szocialista államszervezet tevékenységének egyik meghatározó, alapvető elve. A törvény előtti egyenlőség fogalma ilyen értelemben magában foglalhatja az állampolgárok egyes *jogai egyenlőtlenségét kimondó törvények* egyforma érvényesítésének követelményét is. Ettől *eltérően* az *állampolgári egyenjogúság* követelményének érvényesítése a *jogalkotásra* is kiterjed, ugyanakkor az állampolgárok és a szocialista állami szervek egymáshoz való viszonyában *más alapvető biztosítékok* fejlesztését is szükségesé teszi. Az állampolgári egyenjogúság és a törvény előtti egyenlőség fogalmának *felcserélése*, illetve *azonosítása* tartalmilag a *szocialista törvényesség* megtartását, a *törvények helyes alkalmazását* jelentené.”¹⁴ A szerző alapvetően helyes érvelése egy ponton szenved csorbát. A *szocialista törvényességet* ugyanis előbb a törvények „*egyenlő*”, utóbb pedig a törvények „*helyes*” alkalmazásával azonosítja. A *törvény előtti egyenlőség* a törvények *egyenlő*, a (szocialista) *törvényesség* pedig a törvények *helyes* alkalmazását jelenti. Mivel véleményünk szerint, az *egyenlő* alkalmazás a

¹² HALÁSZ JÓZSEF: i. m. 221. p.

¹³ SZABÓ IMRE: i. m. 43–44. p.

¹⁴ HALÁSZ JÓZSEF: i. m. 112–113. p.

helyes alkalmazásnak csak egyik, noha talán legfontosabb feltétele, úgy azt a szabályt mondhatnánk ki – a szerző logikájával élve –, hogy a törvény előtti egyenlőség a (szocialista) törvényesség egyik biztosítéka.

Az állampolgári egyenjogúság *különleges helyet* foglal el az állampolgári jogok rendszerében. Mint már arra már utalás történt, *nem egyetlen jogosítványt* jelent csupán az alapjogok palettáján, hanem az állampolgárok jogi helyzetének lényegét kifejező *alapelv*ről van szó. Az állampolgári egyenjogúság érvényesülése – írta Halász József – az állampolgári alapjogok megvalósulásának fontos előfeltétele, jellegét tekintve általánosabb s ugyanakkor szélesedő értelemben merül fel és ezért a jogi biztosítékok és azok differenciált fejlesztésének szükségessége is a társadalmi-politikai, gazdasági, kulturális, szociális élet különböző területein jelentkezik.¹⁵ Szabó Imre szerint a törvény előtti egyenlőség az állampolgári jogok élén áll, vagy ezek körét éppenséggel átfogóan lezárja. Az összes többi jogoknak egy bizonyos szempontból nézett funkcionális vetülete, amely más jogok érvényesülési módját, a hatóságok, bíróságok előtti jogilag egyenlő érvényesítésük jogát fejezi ki és biztosítja.¹⁶

Az állampolgári egyenjogúságról szóló tanítások egybehangzóan hirdetik azt, hogy annak tartalma nem egyszer s mindenkorra adott, hanem a szocialista társadalom egyes fejlődési szakaszaiban fokozatosan változik. Tulajdonképpen nyíltan bevallották, hogy – különösen a proletárdiktatúra első időszakában – nem valósult meg a teljes egyenjogúság. Azt hangsúlyozták, hogy a szocialista törvényesség, a szocialista jellegű és tartalmú, vagyis meghatározott osztálytartalmú jogszabályok következetes érvényesítését jelenti. A „szocialista” jelző tehát szűkítést, korlátozást jelentett a jogok érvényesíthetőségét illetően több vonatkozásban is. Egyes szocialista országok például a volt kizsákmányolókat kirekesztették bizonyos politikai jogok gyakorlásából. Az 1949. évi magyar alkotmány nem korlátozta az „osztályidegen” állampolgárok választójogát. A választásokon részt vehettek, azonban arra hivatkozva, hogy az alkotmány értelmében a hatalom a város és falu dolgozói kezében van, az államhatalmi szervek tagjai sorába általában nem kerülhettek be. A szocialista alkotmányok tiltották például az olyan szervezkedést és egyesülést, amelynek célja a „szocialista állam célkitűzéseivel” ellentétes.

Nemcsak a politikai jogok, hanem más állampolgári jogok érvényesíthetőségére is kihatott az az alkotmányi szabályozás, amely többek között gazdasági, szociális és kulturális jogok többségét is csak a „dolgozók” számára biztosította. Magyarországon például a munkás- és parasztszármazású fiatalok támogatása jegyében a közép- és felsőfokú oktatásban hosszú évtizedekig alkalmazásra került a származás szerinti elbírálás követelménye. A hivatalos álláspont szerint a „szocializmus alapjainak lerakása” után fokozatosan megszűntek azok a körülmények, amelyek „a volt kizsákmányolókat” alapjogainak korlátozását szükségessé tették. Magyarországon az 1972-es alkotmányreform következtében általános állampolgári jogokká szélesedtek a korábban csak a „dolgozóknak” járó jogok, de a politikai jogok korlátozásának alkotmányos lehetőségei továbbra is fennmaradtak. Az alkotmány 54. § (2) értelmében „az állampolgári jogokat a szocialista társadalom érdekeivel összhangban kell gyakorolni”. A 64. § pl. a szólás- szabadságot, a sajtószabadságot és a gyülekezési szabadságot a „szocializmus, a nép érdekeinek megfelelően” biztosította. Bihari Ottó államjogi (alkotmányjogi) tankönyvében az emberi–állampolgári jogok fejlődésének két szakaszát határolta el egymástól.

¹⁵ HALÁSZ JÓZSEF: i. m. 213. p.

¹⁶ SZABÓ IMRE: i. m. 40–42. p.

„A szocializmus felépítésével a társadalmi-gazdasági viszonyok tehát az állampolgári jogok kiteljesedéséhez vezetnek: az első időszakban elsősorban a kollektívák egyenlősége és jogai (munkásellenőrzés, nemzetiségi egyenjogúság stb.) az egyéni gazdasági – szociális – kulturális jogok szabályozására és biztosítására kerül sor, majd a szocializmus felépítése után a szabadságjogokéra, az egyenlőséget biztosító különféle jogokéra.”¹⁷

A szocialista jogelmélet nem ismert el ugyan semmiféle *osztálykülönbséget*, de azt nem tagadta, hogy az emberek között *családi helyzetük, hivatásuk, tehetségük, munkájuk, szellemi törekvéseik, koruk, egészségi állapotuk* stb. alapján természetes különbségek vannak. A jognak – nem csak a szocialista jognak – ezekkel az egyenlőtlenségekkel természetesen számolnia kell. Helyesen mutatott rá ezért az *állampolgári egyenjogúság tartalmi elemei* között Halász József arra, hogy az egyenjogúság *nem jelenti* valamennyi állampolgár konkrét *jogosítványainak és kötelességeinek mechanikus azonosítását*. Az egyes állampolgárok *egyéni alanyai jogai és kötelességei, amelyeket különböző tényleges körülmények között különböző jogviszonyokban szereztek, nem lehetnek* minden állampolgár esetében *egyformák*. Teljes egyenlőséget csak teljesen egyenlő feltételek között lehet biztosítani, míg *egyenlőtlen feltételek* esetén az *egyenlőség* elvének biztosítása *érdekében eltérő kritériumok* alkalmazása szükséges. (Ez utóbbi gondolat lényegében az ún. pozitív diszkrimináció alapja.) Az *alkotmányok* – amikor állampolgárok jogainak egyenlőségét, a faji, nemi, vallási stb. alapon történő megkülönböztetés tilalmát rögzítik – az *alapvető* politikai, gazdasági, és kulturális *jogok egyenlőségét* hirdetik meg. *Ezen belül azonban nem zárják ki* az alapján egyenjogú állampolgárok konkrét tényleges helyzetével, adottságaival összefüggő *különbözőségek* érvényesülését. Az egyenlő alapvető jogok alkotmányi megállapítása a polgárok *adottságainak*, *tehetségének* *munkaképességének* megfelelő egyenlő lehetőségek biztosítását jelenti a társadalomban. A *jog célját* tehát csak a *különbözőségek figyelembevételével*, a megalapozott és lehetőleg *jogszabályokban rögzített differenciálás* feltételei mellett tudja megvalósítani.¹⁸

Az emberi jogok szocialista koncepciója kapcsán már említés történt arról, hogy a marxista felfogás háttérbe szorítja az *egyén* valóságos szabadságát a *közösséggel*, a csoport, illetve társadalmi érdekekkel szemben. Főként a *korai alkotmányokra* jellemző az, hogy az alapjogokat, főként pedig a politikai jogokat *nem egyéni*, hanem kollektív jogként szabályozták. Mint Kovács István írta, „az első szovjet alkotmány még bizonyos fókig nyitva hagyta azt a kérdést, hogy az állampolgári jogokat általában, de különösen egyes politikai szabadságjogokat *egyedi* (azaz közvetlenül az állampolgárokat egyénileg jogosító), avagy *kollektív*, azaz csak meghatározott szervezetek, testületek közbeiktatásával gyakorolható jogosítványokként szabályoz. Ide sorolhatók különösen a *gyűlekezési, egyesületi* és sajtószabadsággal kapcsolatos rendelkezések. A *későbbi fejlődés* azt mutatja, hogy a szocialista államok jogalkotása általában *egyedi jogosítványokként* fogja fel ezeket.”¹⁹ A szerző utalt arra is, hogy ez *nem derült ki* gyakran az *állami szervek gyakorlatából*, amelyek továbbra is *csak meghatározott szervezeti formákhoz* (értsd alatta a párt által elismert társadalmi szervezetekhez) kapcsoltnak ismerték el a politikai jogok gyakorlásának lehetőségét.

¹⁷ BIHARI OTTÓ: *Államjog (Alkotmányjog)*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984., 139. p.

¹⁸ Lásd erről HALÁSZ JÓZSEF: i. m. 218–219. p.

¹⁹ KOVÁCS ISTVÁN: *A szocialista alkotmányfejlődés új elemei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962., 49. p.

A jogok jellegének meghatározása (egyéni jog – kollektív jog) mindig fontos kérdése maradt az aktuális alkotmányozásnak. Az imént *vázolt tendencia érvényes* volt az egyenjogúság érvényesítésének vonatkozásában is. Ma is pontos és differenciált szabályozást igényel az egyes egyének, illetve *társadalmi csoportok, mint kollektívák* (pl. nemzetiségek, etnikai csoportok, vallási közösségek stb.) egyenlő jogainak biztosítása, illetve hátrányos megkülönböztetésük tilalmának érvényesítése. Ennek már persze többnyire *nem vagylagosan, hanem párhuzamos jelleggel*, vagy egymást kiegészítve kell megvalósulnia.

A szocialista egyenlőség elve nemcsak valamennyi állampolgár ilyen értelmű egyenjogúságát jelenti, hanem *alapvető kötelességeik egyenlőségét* is. Az állampolgárok egyenjogúságának a kötelességek egyenlőségével történő kiegészítése a *jogok és kötelességek szoros kapcsolatát* jelzi. Arra mutat, hogy a jogok és kötelességek csak *egységben, szerves összefüggésben* alkotják a állampolgárok jogi státusát. A *jogok és kötelességek egysége* egy régi munkásmozgalmi elv tükröződése az alkotmányokban. A proletárdiktatúra alaptörvényei számos új, „szocialista tartalmú”, a polgári alkotmányokban ismeretlen kötelezettséget tartalmaztak, amelyek jelentős része *jogilag* megragadhatatlan, tehát csak egyfajta *erkölcsi jelleggel* értelmezhetők. A II. világháborút követő időszak *első egységes magyar alkotmányjogi(!) tankönyve* 1951-ben e gondolatokkal összefüggésben a következőket írta: „A Sztálini Alkotmányban új kifejezést nyertek az állampolgári kötelességek is. Ezek a kötelességek az Alkotmány megtartása, a törvények teljesítése, a munkafegyelem megőrzése, a társadalmi kötelezettségek becsületes teljesítése, a szocialista együttélés szabályainak tiszteletben tartása, a társadalmi, szocialista tulajdon megszilárdítása, az általános védkötelezettség, a haza védelmének szent kötelessége. E kötelességek, minthogy az Alkotmányban nyertek kifejezést, *jogi kötelességek*, de ugyanakkor a szovjet polgár számára erkölcsi köteletséget is jelentenek. A szovjet emberben megszűnik a jogoknak és kötelességeknek az a szembenállása, amely jellemző a burzsoá államokra: a szovjet polgár tudatában van annak, hogy az „állampolgári jogok és kötelességek egysége megbonthatatlan s ez az egység biztosítja egyéniségének szabad kifejlődését, emelkedését, a szovjet szocialista társadalommal együtt való fejlődését”.²⁰ Az újabb szocialista alkotmányok a kötelezettségek katalógusát még tovább bővítették. Megjelent például a képességeknek megfelelő munka, a műveltség növelése, a szakképzettség gyarapítása, a szocialista országok közötti együttműködés erősítése és a népek közötti béke védelmének kötelessége.

1949. évi alkotmányunk az állampolgári kötelességekről az állampolgárok jogairól és kötelességeiről szóló VIII. fejezet utolsó három (59–61.) szakaszában rendelkezett. A szabályozás jellege és tartalma ebben a vonatkozásban is tökéletesen megegyezett a szovjet alkotmányéval. Az 59. § értelmében a „Magyar Népköztársaság polgárainak alapvető kötelessége: a nép vagyonának megvédése, a társadalmi tulajdon megszilárdítása, a Magyar Népköztársaság gazdasági erejének fokozása, a dolgozók életszínvonalának emelése, műveltségük gyarapítása és a népi demokrácia rendjének megerősítése”.

Az 1972-ben végrehajtott általános alkotmányreform érintette a kötelességek szabályozását is. A VII. fejezet *bevezető jellegű elvi rendelkezései* közé bekerült az az általános szabály, hogy „a jogok gyakorlása elválaszthatatlan az állampolgári kötelességek teljesítésétől”. [54. § (2) bek. második fordulata] A jogok és kötelességek összekapcsolásának jogi relevanciája nem volt, ez pusztán megismétlése annak az *erkölcsi* alaptétel-

²⁰ Magyar alkotmányjog (Szerk.: Beér János), Tankönyvkiadó, Budapest., 1951., 362. p.

nek, amely már a II. világháborút megelőző időszak Magyarországon is a köteleességek teljesítésétől tette függővé a jogok „igénylését”. Ez a tétel az állampolgár „*alattvalóként*” való megközelítéséből ered. Az alkotmányi szabály tartalmát véleményünk szerint helyesen tárta fel tankönyvében Bihari Ottó. Ez annyit jelent csupán, a társadalom akkor tudja az alapvető jogokhoz szükséges anyagi, szociális bázist megteremteni, ha az állampolgárok kötelezettségeik teljesítésével ehhez hozzájárulnak, illetve csak akkor lehet más jogokat is biztosítani, ha az állampolgárok magas erkölcsi szinten maguk is kiállnak ezek támogatásáért. *Nem jelenti* azonban azt, mintha az *egyes polgárok* részére *csak abban az esetben* lehetne vagy *kellene biztosítani az alapjogokat*, ha kötelezettségeiket, illetve *egyes kötelezettségeiket teljesítik. Az alapjogokban való részvételnek ugyanis nincs feltétele.* Az állam szerveinek kötelességük, hogy ezeket az állam polgárainak biztosítsák.”²¹ Az *alkotmánymódosítás* egyébként némileg érintette az állampolgárok *alapvető kötelességeinek* a körét is. A katalógusból kikerült a „*dolgozók életszínvonalának emelése*”. Magyarazatot sem igényel, hogy ez nem is lehetett a „*dolgozók*”, hanem kizárólag az *állam kötelessége. Új kötelezettséggént* jelent meg a megreformált alkotmány 69. §-ában „*az ország természeti és kulturális értékeinek oltalmazása*”, a „*népi demokrácia rendjének megerősítése*” helyébe pedig a „*társadalom rendjének erősítése*” került.

Az első szovjet alkotmányok az állampolgári jogok kérdésének döntő oldalát *nem formai* kinyilatkoztatásukban, hanem azok *anyagi megvalósításában* látták. Mint Kovács István írta, 1918-ban *elvi jelentősége* volt az állampolgári jogok területén az *anyagi (gazdasági) biztosítékok előtérbe állításának*. Ezek hangsúlyozása jelezte a *teljes szembefordulást a polgári* alkotmányokban addig ismert szabályozási móddal, ahol a *formális jogi biztosítékok* differenciált rendszere alakult ki. Az *első időszak szocialista alkotmányai*, anélkül, hogy tagadták volna a jogi garanciák jelentőségét, gyakorlatilag mégis háttérbe szorították azokat. A jogi garanciák elhalványítását az a körülmény is indokolta, hogy az adott időszakban az állami élet számos területén *még hiányoztak* azok a (szocialista) *jogszabályok*, amelyek a jogi garanciák valóságos érvényesítésének nélkülözhetetlen előfeltételei. Az 1960-as évektől kezdődően az *államjogtudomány* egyes képviselői *kritika* alá vették ezt az egyoldalú álláspontot. A szocialista államjogi irodalom a *gazdasági biztosítékok jelentőségének változatlan kiemelése* mellett a *biztosítékok egész rendszerét* (jogi, politikai, ideológiai) hangsúlyozandónak tartotta. Kovács professzor is elérkezettnek látta az időt a *jogi biztosítékok részletesebb és konkrétabb* alkotmányi kifejtésére, különösen a *személyiséghez fűződő jogok* és a *politikai szabadságjogok* területén.²² Halász József tanulmányában szintén megállapítja az állampolgári egyenjogúsággal foglalkozó irodalom *egyik lényeges hiányosságát*, azt ugyanis, hogy *háttérbe szorult a politikai és jogi garanciák konkrét, differenciált elemzése*, valamint a gazdasági, szociális biztosítékokkal szoros kölcsönhatásban való *érvényesülésük feltételeinek* tanulmányozása.²³ Bihari Ottó az 1980-as évek közepén írt tankönyvében az állampolgári alapjogok *reális joggá* válásához *legfontosabbnak* már az ún. *intézményes vagy jogi biztosítékok* rendszerét tekintette. (Emellett a biztosítékok még két, egymást *kiegészítő* típusát különítette el; a *gazdasági-társadalmi-politikai alaphól származó* és az ún. *erkölcsi-társadalmi garanciák körét*.)²⁴

²¹ BIHARI OTTÓ: i. m. 145. p.

²² KOVÁCS ISTVÁN: i. m. 248–249. p.

²³ HALÁSZ JÓZSEF: i. m. 197. p.

²⁴ BIHARI OTTÓ: i. m. 141–142. p.

Az állampolgári egyenjogúság szocialista koncepciójának tartalmi vonatkozásai után térjünk át a téma *formális, szabályozási és rendszertani* problematikájára. Az első kérdés az *egyenjogúság (jogegyenlőség) helye az emberi-állampolgári jogok rendszerében, az állampolgári jogok köre és csoportosítása keretében*. Kovács István szerint az állampolgári jogok egyes csoportjai megkülönböztetésének annyiban lehet *jelentősége*, hogy a jogok egyes csoportjainak *más és más garanciák* felelhetnek meg. A jogok csoportosítása visszahathat továbbá az egyes *jogok alkotmányi elhelyezésének* meghatározására is, és hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy az állampolgárokat megillető jogok és kötelesek sorából szabatosabban *válasszuk ki azokat az intézményeket*, amelyeket az *alapvető jogok* közé sorolhatunk, és így az *alkotmányban szabályozandók*.²⁵ Az *összefoglaló jellegű szocialista államjogi művek többsége adott valamilyen osztályozást*, de jóval *kevesebb* volt az olyan munkák száma, melyek az *osztályozási elvek és módszerek* tekintetében *elméleti magyarázattal* is szolgáltak volna. Általánosságban *elutasították a formális osztályozási módok* mindegyikét, vagy legalábbis az egyes intézmények *társadalmi tartalmára* épülő tagolást tartották *elsődlegesnek*. A *formális* ismérvek – mint pl. az *anyagi jogi és eljárásjogi* elemek – megkülönböztetésére épülő osztályozást *másodlagosnak* tekintették.

A szocialista államjogi irodalom egy része egyszerűen az *alkotmányban adott felsorolásnak* megfelelően csoportosította az állampolgári alapjogokat, és ennek megfelelően helyezték be a rendszerbe az állampolgári egyenjogúság problémáját. Az 1951-ben kiadott *alkotmányjogi*, és az 1960-ban megjelent *államjogi tankönyv* az állampolgárok egyenjogúságát a *második csoportba* sorolta. Az Alkotmány VIII. fejezete szabályozási rendjében az első csoportba kerültek a *gazdasági, szociális és kulturális jogok*, a harmadik csoportot pedig a *szabadságjogok* alkották. Ettől *eltérően* határozta meg az egyenjogúság helyét több szovjet, lengyel, bolgár államjogász, akik ezt az állampolgári jogok *első csoportjaként* helyezték el. Halász Józseffel egyet kell értenünk abban, hogy az *utóbbi rendszerezés elméletileg megalapozottabbnak tűnik*, hisz ezzel is kihangsúlyozható az egyenjogúság *átfogó, valamennyi állampolgári jogra és kötelességre kiterjedő* alapvető jellege.²⁶

Érdekességként említjük meg Bihari Ottó meglehetősen *sajátos csoportosítását*. Ő a következő csoportokat különböztette meg: a) *politikai jogok*, b) *egyenjogúság és szabadságjogok*, c) *gazdasági-szociális és kulturális jogok* és d) *az állampolgárok egyenjogúságára vonatkozó jogok*. Az egyenjogúság és a szabadságjogok kategóriáját szerinte az *köti össze*, hogy mindkét csoport a *klasszikus emberi jogok* közé tartozik. Az egyenjogúság „*megkettőződésére*” nem adott magyarázatot.²⁷

Szorosan összefügg természetesen az előző kérdéssel, sőt jelentős részben abból következik az *állampolgári egyenjogúság alkotmányi szabályozásának* problematikája. Az államjog elméleti kutatói arra a következtetésre jutottak, hogy az *egyenjogúság* az *alkotmány klasszikus szabályozási tárgyait (társadalmi rend, államszervezet, állampolgári alapjogok és kötelesek)* illetően „*kettős kötődést*” alapelv. Az állampolgári egyenjogúságra vonatkozó jogok az *állampolgári alapjogokkal és kötelesekkel szerves egységet* alkotnak, ugyanakkor szorosan kapcsolódnak a *társadalmi rend felépítésének alapelveihez* is. A társadalmi rend és az állampolgári jogokra vonatkozó alkotmányi

²⁵ KOVÁCS ISTVÁN: i. m. 242. p.

²⁶ HALÁSZ JÓZSEF: i. m. 225. p.

²⁷ BIHARI OTTÓ: i. m. 146. p.

tételek összefüggését vizsgálva Kovács István azt állapította meg, hogy „sok esetben nem csupán a jogok biztosítékai fonódnak egybe a társadalmi rendet kifejező szabályokkal, hanem közvetlenül a társadalmi rend valamely alapvető intézménye, illetőleg annak egyik oldala jelenik meg állampolgári jogként”.²⁸ Ezekre a tartalmi összefüggésekre is figyelemmel válaszolta meg az eredeti kérdést Halász József akként, „hogy az állampolgárok egyenjogúságának elve a társadalmi rend alapelvei között is kifejezést nyer, ugyanakkor az állampolgárok egyenjogúsága az alapvető állampolgári jogokhoz és köteleességekhez, azok fontosabb biztosítékaihoz is szervesen kapcsolódik, az állampolgári jogok és köteleességek alkotmányi szabályozásán belül is fontos helyet foglal el”.²⁹ Ezért indokolt – mint erről már esett szó – az állampolgári alapjogokról és köteleességekről szóló rész bevezető szakaszaiban történő elhelyezése.

Az állampolgárok alapvető jogai és kötelességei alkotmányi szabályozásában az 1972. évi I. törvénnyel végrehajtott alkotmányreform hozott bizonyos – előzőekben már többnyire bemutatott – változásokat, de az egyenjogúságot illetően lényegében csak stílári módosításokra került sor. A 61. § a „polgár” helyett az „állampolgár” kifejezést használta. A 61. § (3) bekezdése új elemként kifejezetten rögzítette a nemzetiségek egyenjogúságát és az anyanyelv használatának jogát.

Mindezeknél azonban nagyobb elvi és gyakorlati jelentőséggel bírt az, hogy az állampolgárok alapvető jogairól és kötelességeiről szóló VII. fejezet új, első szakasza [54. § (1)] értelmében a „Magyar Népköztársaság tiszteletben tartja az emberi jogokat”. Ez a rendelkezés utat nyitott a nemzetközi jogi emberi jogi egyezmények átvétele előtt és lehetővé tette az addigi eredmények hatékony érvényesítését az állam belső jogában. A rendszerváltás időszakában ezek a nemzetközi normák megfelelő „aduként”, hivatkozási alapul szolgáltak a szabadságjogok újraszabályozása alkalmával a radikális politikai reformokat sürgető erők számára.

Az alkotmányos „átmenet” előkészítése és az emberi jogok szocialista koncepciójának átértékelése a rendszerváltást megelőzően

1975. augusztus 1-én fejeződött be Helsinkiben az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet, amely 33 európai és 2 észak-amerikai állam részvételével több mint két éven át tartott. Az értekezleten részt vevő államok vállalták, hogy záróokmány szövegét közzéteszik és a lehető legszélesebb körben terjesztik és ismertetik.³⁰ A dokumentum egy nyilatkozattal kezdődik a részt vevő államok kölcsönös kapcsolatait vezérlő elvekről. Az alapelvek VII. pontja az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartását garantálja, beleértve a gondolat, a lelkiismeret és a meggyőződés szabadságát.

„A részt vevő államok tiszteletben tartják az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat, beleértve a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és meggyőződés szabadságát, amely mindenkit megilleti nemre, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül.

Elősegítik és ösztönzik az állampolgári, a politikai, a gazdasági, a szociális, a kulturális és egyéb jogok és szabadságjogok hatékony gyakorlását, amelyek mindegyike

²⁸ KOVÁCS ISTVÁN: i. m. 241. p.

²⁹ HALÁSZ JÓZSEF: i. m. 222. p.

³⁰ A dokumentum hiteles fordítása megjelent: Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet. Kossuth Könyvkiadó, 1975., 122 p.

az emberi személyiség méltóságából fakad és lényeges annak szabad és teljes fejlődése számára.

Ennek keretében a részt vevő államok elismerik és tiszteletben tartják az egyén szabadságát arra, hogy egyedül vagy másokkal közösen, saját lelkiismeretének parancsával összhangban kövesse és gyakorolja vallását és hitét.

A részt vevő államok, melyeknek területén *nemzeti kisebbségek vannak*, tiszteletben tartják az ilyen *kisebbséghez tartozó személyek jogát a törvény előtti egyenlőségre*, maradéktalanul biztosítják számukra azt a lehetőséget, hogy ténylegesen élhessenek az emberi jogokkal és az alapvető szabadságjogokkal, és ily módon védelmezik a nemzeti kisebbségek törvényes érdekeit ezen a téren.

A részt vevő államok elismerik, hogy az *emberi jogok és az alapvető szabadságjogok egyetemes jellegűek*, hogy tiszteletben tartásuk lényeges tényezője a békének, az igazságosságnak és a jólétnek, amire szükség van, mind az egymás közötti, mind pedig az összes többi állammal való baráti kapcsolatok és együttműködés fejlesztésének biztosításához.

E jogokat és szabadságjogokat *kölcsönös kapcsolataikban állandóan tiszteletben tartják* és erőfeszítéseket tesznek együttesen és külön-külön, beleértve az *Egyesült Nemzetek Szervezetével* való együttműködést, hogy elősegítsék egyetemes és tényleges tiszteletben tartásukat.

Megerősítik az *egyénnek azt a jogát, hogy ismerje ezen a téren jogait és kötelességeit*, és ezeknek megfelelően járjon el.

A részt vevő államok az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tekintetében az *Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányának* céljaival és elveivel, valamint az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával* összhangban cselekszenek. Ügyszintén eleget tesznek az ezen a téren fennálló *nemzetközi nyilatkozatokban és egyezményekben* megállapított kötelezettségeiknek, beleértve többek között az *Emberi Jogokról szóló Nemzetközi Egyezségokmányokat, amennyiben azok rájuk vonatkoznak*.³¹

A Helsinki Záróokmány a nemzetközi figyelem – és a politikai propaganda – középpontjába helyezte az emberi jogokat. A *szocialista országok* persze a „nyugati világtól” *eltérően értelmezték* az ún. „harmadik kosárba” tartozó rendelkezéseket, de a *nemzetközi nyomás* hatása nem maradhatott el Európa keleti felében, és így mindenek előtt Magyarországon sem. Még az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet idején szerkesztették az *első átfogó dokumentumkötetet* az emberi jogokról, amely együtt mutatta be az alkotmányjogi és nemzetközi jogi szabályozás legfontosabb eredményeit a magyar közvélemény számára.³¹ Az első kiadás lezárását követően, 1976. április 22-én került kihirdetésre Magyarországon – a helsinki alapelvekkel összhangban – az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott két dokumentum az emberi jogokról, nevezetesen a *Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya* (1976. évi 8. sz. tvr.), valamint a *Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Egyezségokmánya* (1976. évi 9. sz. tvr.) (A dokumentumkötet második kiadása már ezek figyelembevételével jelent meg 1980-ban.) Jellemző a kor politikai rendszerének hozzáállására, hogy a közölt dokumentumok jelentős része e műben került publikálásra először magyar fordításban.

³¹ Az *emberi jogok dokumentumokban*. (Összeállította: Kovács István és Szabó Imre). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976.

A belpolitikai helyzet és a nemzetközi jog, illetve politika hatására a 80-as évek második harmadától a politikai vezetés elhatározta a *politikai rendszer egyes elemeinek „korszerűsítését”*. A program „*túlnötte teremtőjét*”, s a puha korszerűsítési ötletek mellett a rendszert (ha óvatosan is, de:) megkérdőjelező értékelésekre, megfogalmazásokra is sor került: áttételesen (vagy kevésbé áttételesen) *kirajzolódtak a parlamentáris rendszer alkotmányos alapjainak egyes elemei*. „Ezekben az években... a rendszer elérkezett önfejlődésének arra a pontjára – amit akár az állampárt-elvű fejlődés paradoxonának is nevezhetnénk –, ahonnan a rendszer felvállalt korszerűsítésével egy ellenkező folyamat is beindult: *kézzétét vette a rendszer önfelszámolásának folyamata*” (Kiemelés – K. B.)³² Ezt a folyamatot szolgálta és fogta keretbe a közjog területén az Államtudományi Kutatások Programirodája által irányított „*Az Alkotmány továbbfejlesztésének tudományos megalapozása*” című kutatás.

Az alkotmányjog, a jogszociológia és a jogfilozófia jeles képviselői késznek mutatkoztak egy új alkotmány kidolgozása elméleti alapjainak lerakására, a korábbi *szocialista elmélet ártértékelésére, illetve meghaladására* az emberi jogok területén is. 1988 tavaszától különböző tudományos fórumok formálták az „új tanokat” és megkezdődött az alkotmány reformjának „hivatalos” előkészítése is. 1988 júliusában az Országgyűlés Alkotmányelőkészítő Bizottságot állított fel, majd augusztus 25-én a Minisztertanács határozatot hozott az Alkotmány felülvizsgálatára irányuló munka ütemezéséről, szakmai és szervezeti kereteiről [2002/1988. (H.T. 7.) MT. határozat]. Az IM által jegyzett első változat, „A Magyar Népköztársaság Új Alkotmányának Szabályozási Konceptiója” november 3-ára készült el. A szöveg átdolgozása után az új tervezet 1989. január 30-i keltezéssel került a nyilvánosság elé „*Magyarország Alkotmányának Szabályozási Elvei*” címmel. Mielőtt azonban a koncepció témánkat érintő tételeit bemutatnánk, vilantsuk fel néhány szerző azon gondolatait, amelyek a 80-as évek végén segítették új alapokra helyezni az emberi jogokról szóló korábbi tanításokat.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 40 éves évfordulójára tanulmánykötet jelent meg 1988-ban az „*Emberi jogok hazánkban*” címmel.³³ A mű első tanulmányában Kulcsár Kálmán arra hívta fel a figyelmet, hogy az *emberi és állampolgári jogok hatékony biztosítása* nem csupán politikai kérdés, hanem a *modernizáció sikerének egyik tényezője* is. Európa eme régióiban a történeti előzmények miatt különösen fontos az *állam önkorlátozása*.³⁴ A politika voluntarista elemeinek korlátozását – legalábbis hosszabb távon – az *államszervezet* olyan felépítése, olyan *elvek* alapján való működése szolgálhatja, amelyek éppen az állam, vagy szélesebben a politika társadalmilag veszélyessé váló túlsúlyával szemben alakultak ki. Ilyen elv – a marxista politika-elmélet által elvetett – a *hatalom megosztásának vagy a hatalmi ágak elválasztásának* elve. És mind ez *hogyan használható fel* a magyar politikai rendszer, közelebbről az állami szervezetrendszer továbbfejlesztésében, az *emberi és az állampolgári jogok fokozott biztosítása érdekében*? A kérdésre adott válaszában Kulcsár Kálmán akadémikus arra a következtetésre jutott, hogy különösen fontos a bíraskodásnak – *ideértve az alkotmánybíraskodást is* – az államszervezet másik két ágával való azonos súlyú, sőt *kiemelt kezelése*. Ez az

³² HOLLÓ ANDRÁS: *Az államjogtól a jogállamig (A közjog „forradalma”)*. Budapest, 1993., 61–62. p.

³³ *Emberi jogok hazánkban*. Szerk.: Katonáné Soltész Márta, Budapest, 1988.

³⁴ KULCSÁR KÁLMÁN: *Emberi jogok: deklarációk és valóság. Emberi jogok hazánkban*. (Szerk.: Katonáné Soltész Márta, Budapest, 1988.) 15. p.

intézményrendszer lehet az emberi és állampolgári jogok legfontosabb garanciája az állami szervezeti rendszer szintjén.³⁵

A tanulmánykötetben egy tanulmány érintette az egyenlőség–jogegyenlőség (egyenjogúság) problematikáját a nemzetiségek egyenjogúsága kapcsán.³⁶ A szerzők leszögezik, hogy a jogegyenlőség elve alapján az állampolgárok viszonyát az állami hatalomhoz a mindenkit azonos módon megillető jogok és azonos módon terhelő kötelezettségek határozzák meg. A jogegyenlőség az állampolgár jogi státusának kifejeződése. Az állampolgár jogi státusa és tényleges társadalmi helyzete között azonban lényeges eltérések lehetnek. „Nem elég tehát az állampolgárok nemek, nemzetiségek, felekezetek stb. szerinti megkülönböztetésének tilalmát kimondani, hanem olyan jogosítványok rendszerét is ki kell építeni, amelyek az egyes állampolgárok természetes adottságaival – nemével, nemzetiségével, családi helyzetével, egészségi állapotával stb. – összefüggő tényleges különbségeket is figyelembe veszik. Ennek megfelelően a nők, fiatalkorúak, öregek stb. alapvető jogi státusának szabályai között kedvezményeket is találunk. Ezek természetesen nem sértik az egyenjogúság elvét, nem képeznek privilégiumot, hanem a társadalom gondoskodását jelentik éppen az adottságokból fakadó társadalmi hátrányok elhárítása, az egyenjogúság reális érvényesülése érdekében.”³⁷

Az alapjogokra vonatkozó szocialista elmélet, az ún. monolit koncepció kritikai meghaladásában nagy jelentősége volt Földesi Tamás jogfilozófus „Emberi jogok” című monográfiájának.³⁸ Földesi e művében kifejtette, hogy az emberi jogok egyetemes emberi értéket jelenítenek meg. A közép-kelet európai társadalmakban tehát nem másfajta emberi jogokat, hanem az „Emberi Jogokat” kell érvényesíteni, nem a diszkontinuitásnak, hanem a kontinuitásnak kell dominálnia.

Az emberi jogok hazai helyzetéről írott cikke bevezető soraiiban Kulcsár Kálmán szomorúan állapította meg, hogy az emberi és állampolgári jogok deklarálása terén a magyar alkotmányfejlődésben nem sok büszkén idézhető példát találunk. 1949-től kezdődően pedig maguk a deklarációk is korlátozták az alapvető jogokat.³⁹ 1989 tavaszán – a második világháborút követő egy-két évhez hasonlóan – a közérdeklődés központjába került az emberi jogok problémája. Mindkét időszakban – bár lényeges különbségekkel – a tekintélyuralmi rendszer lebontása folyamatában élt az ország. A cikk megírásakor úgy a jogalkotásban – az új alkotmány kidolgozásának folyamatában és ehhez kapcsolódóan az egyes „rendszerváltó törvények” előkészítésében –, mint a tudományban, a publicisztikában és a politikai követelésekben is központi helyet foglalt el ez a kérdéskör.

Kulcsár Kálmán akadémikus idézett tanulmányában kedvezően ítélte meg a magyarországi helyzetet az emberi jogok korszerű szabályozása és érvényesülése szempontjából. Az elmúlt négy évtizedben az állam, illetve a politika behatolása volt jellemző a társadalom minden szférájába. Nem véletlen, hogy ennek megfelelően inkább az emberi jogok „pozitív” szabadságtartalmú felfogása került előtérbe. A váltás igénye az emberi jogokat mint „negatív” szabadságokat célozta meg, védelmet az állam, a kormányzat tevékenységével, túlzó megkötöttségeivel szemben. Bár a magyar politikai kultúra ha-

³⁵ KULCSÁR KÁLMÁN: i. m. 16–19. p.

³⁶ FÜRÉSZ KLÁRA – RÉVÉSZ TAMÁS: A nemzetiségek egyenjogúsága. *Emberi jogok hazánkban.* (Szerk.: Katonáné Soltész Márta, Budapest, 1988.) 102. p.

³⁷ Uo. 102. p.

³⁸ FÖLDESI TAMÁS: *Emberi jogok.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989.

³⁹ KULCSÁR KÁLMÁN: Az emberi jogok ma Magyarországon. *Valóság* 1989. 4. szám, 1. p.

gyománys vonásai (paternalizmus, alattvalói szemlélet) és a *mindennapok politikai viszonyaiban* tapasztalható jegyek (félelem, gyanakvás, tolerancia hiánya, türelmetlenség) az emberi jogok korszerű megfogalmazása és megvalósulása ellen hatottak (és sajnos hatnak ma is), Kulcsár Kálmán szerint az egységes világrendszer arra kényszeríti a magyar társadalmat, hogy közelítsen az európai centrumhoz, *kapcsolódjon be az európai alkotmányfejlődés fő vonalába*, hosszabb távon pedig *integrálódását* is valósítsa meg Európában.

1989 nyarán jelent meg Ádám Antal cikke az alapjogok alkotmányi meghatározásának főbb irányairól és lehetőségeiről.⁴⁰ A szerző az új alkotmány és alkotmányosság kiemelkedő feladatának minősítette az *alapjogok fajtáinak, tartalmának, biztosítékainak és korlátaiknak korszerű meghatározását*. Az írás idején számos anomália várt megszüntetésre a hatályos (szocialista) alkotmányunkban. Az alaptörvény *nem tartalmazta* a Magyarország által ratifikált *nemzetközi egyezményekben* megfogalmazott jogok egy részének tételes megállapítását. Emellett nem kellően fogalmazták meg az alkotmány által egyébként elismert szabadságjogok *jogi garanciáit*. Az az *alkotmányi korlátozás* pedig, miszerint a jogokat „szocialista társadalom érdekeivel összhangban kell gyakorolni” lehetőséget nyújtott a politikai szempontból nem tetsző emberi jogok „alkotmányos” megszorítására. Ezekkel a kritikai észrevételekkel a szakmai közvélemény jelentős része egyetértett és a tanulmányban megfogalmazott javaslatok közül néhányat figyelembe is vettek az 1989-es alkotmányrevízió során. Az alkotmányi szabályozás lehetséges módozatai kapcsán leírt véleménye egyéb szempontjai érvényesítéséhez azonban egy új alkotmányra volna szükség.

Az előző munkák is meggyőzően bizonyítják, hogy a jogtudomány jeles képviselői rendelkeztek azzal a szakmai háttérrel ami az „alkotmányos átmenet” alkotmányjogi előkészítéséhez szükséges volt az emberi és az állampolgári jogok területén. Ennek igazolására – a teljesség igénye nélkül – említsük még meg ehelyütt *Bokorné Szegő Hanna*,⁴¹ *Kovács István*⁴² munkásságát, illeti az „Alkotmányjogi füzetek” emberi és állampolgári jogokról szóló 2. számában publikáló szerzők hozzászólásait.⁴³

Az emberi jogok szocialista elméletének átértékelésére és meghaladására vonatkozó igény megmutatkozott a rendszerváltást közvetlenül megelőzően kimunkált újalkotmány koncepcióján is, amely „*Magyarország alkotmányának szabályozási elvei*” címmel került a nyilvánosság elé 1989. január 30-án. Ez az elképzelés a *személyiségi jogok* között – az alapjogok első csoportja körében – kívánta elhelyezni a „*törvény, a bíróság vagy más hatóság előtti egyenlőséghez való jog*”. A szabályozási elvek tehát csak szűken, a *törvény (jogalkalmazó) előtti egyenlőségről* tettek említést és *nem* szóltak az *egyenjogúság* követelményéről, illetve a *hátrányos megkülönböztetés tilalmáról*, noha ez utóbbi az ország által ratifikált nemzetközi egyezségekmanyokból is egyértelműen következett.

1989 februárjában az MSZMP KB, majd márciusban az Országgyűlés vitatta meg az új alkotmány szabályozási elveinek koncepcióját. Bár a parlament a koncepciót jóvá-

⁴⁰ ÁDÁM ANTAL: Az emberi és állampolgári jogok alkotmányi szabályozásának fejlődési irányai. *Állam és Igazgatás*, 1989. 6. sz.

⁴¹ BOKORNÉ SZEGŐ HANNA: Az emberi jogok egyes csoportjainak megkülönböztetése és az alkotmányfejlődés. *Állam- és Jogtudomány*, 1989. 2. sz.

⁴² KOVÁCS ISTVÁN: *A Magyar Népköztársaság alkotmányának fejlődése és az új alkotmány I-II.*, MTA Állam és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1988.

⁴³ *Alkotmányjogi füzetek 2. Emberi és állampolgári jogok* (Felelős szerk.: Kilényi Géza), 1989.

hagyta, márciust követően új politikai helyzeti áll elő. Az ekkor megalakult Ellenzéki Kerekasztal azt az álláspontot képviselte, hogy a vitatott legitimitású, lényegileg egy-párti parlament csak az átmeneti alkotmányt fogadja el és az új alkotmányról csak a demokratikus többpárti választások után döntsenek. A háromoldalú egyeztető tárgyalásokat követően született megállapodás szerint az Országgyűlés őszi ülészaka elé egy rendszerváltó törvénycsomag került, benne egy törvényjavaslat az alkotmány módosításáról. Az akkori igazságügy miniszter, Kulcsár Kálmán által szeptember 22-én aláírt javaslat a megkülönböztetés tilalmáról meglehetősen furcsán rendelkezett. A 66. § szövege látszólag szó szerint átvette az 1976-ban ratifikált egyezségokmányok (2. cikk 1. pont, illetve 2. cikk 2. pont) rendelkezéseit, amelyek az ott rögzített jogok megkülönböztetés nélküli gyakorlását biztosítják, de a megkülönböztetés alapjainak felsorolásából kihagyták a szín és a nem említését. A (2) bekezdés pedig az embereknek bármilyen előnyös megkülönböztetését is a törvény szigorával büntetni rendelte. Ez a megfogalmazás félreérthető, hiszen a pozitív diszkrimináció tilalmaként is felfogható. Ez ellenkezett ráadásul a (3) bekezdés rendelkezésével is, amely szerint a Magyar Köztársaság a jogegyenlőség megvalósulását, az esélyegyenlőségek kiküszöbölését célzó intézkedésekkel is segíti. Ha pedig a privilegiumok és kiváltságok tilalmát szándékoztak rögzíteni, akkor ezt kellett volna egyértelműen megfogalmazni.

A parlamenti vitát követően szerkezetében régi, tartalmában pedig a jogállami értékeken nyugvó teljesen új alkotmány született az 1989. évi XXXI. alkotmánymódosító törvénnyel. Október 23-án tehát alkotmányos fordulat következett be, amely új alapokra helyezte az emberi és állampolgári jogokat, és velük együtt az egyenjogúság, az egyenlő bánásmód elvének, valamint a hátrányos megkülönböztetés tilalmának problémáját is.

Felhasznált irodalom

- ÁDÁM ANTAL: Az emberi és állampolgári jogok alkotmányi szabályozásának fejlődési irányai. *Állam és Igazgatás*, 1989. 6. sz.
- Alkotmányjogi füzetek 2. Emberi és állampolgári jogok (Felelős szerk.: Kilényi Géza), 1989.
- Állam- és Jogtudományi Enciklopédia. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. I. kötet, főszerkesztő: Szabó Imre
- Az emberi jogok dokumentumokban. (Összeállította: Kovács István és Szabó Imre). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976.
- BEÉR-KOVÁCS-SZAMEL: Magyar államjog (1960), Tankönyvkiadó, Budapest, 1972, Negyedik változatlan kiadás
- BIHARI OTTÓ: Államjog (Alkotmányjog). Tankönyvkiadó, Budapest, 1984.
- BOKORNÉ SZEGŐ HANNA: Az emberi jogok egyes csoportjainak megkülönböztetése és az alkotmányfejlődés. *Állam és Jogtudomány*, 1989. 2. sz.
- Emberi jogok hazánkban. Szerk.: Katonáné Soltész Márta, Budapest, 1988.
- Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet. Kossuth Könyvkiadó, 1975.
- FÖLDESI TAMÁS: Emberi jogok. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- Földet, köztársaságot, állami iskolát! (Viták a magyar parlamentben 1944–48) Válogatta: Balog Sándor, Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.

- FÜRÉSZ KLÁRA–RÉVÉSZ TAMÁS: A nemzetiségek egyenjogúsága. in.: Emberi jogok hazánkban. (Szerk.: Katonáné Soltész Márta) Budapest, 1988.
- HALÁSZ JÓZSEF: Állampolgári egyenlőség és jogegyenlőség. In. *Állampolgárok alapjogai és kötelességei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
- HOLLÓ ANDRÁS: Az államjogtól a jogállamig (A közjog „forradalma”). Budapest, 1993.
- KISS BARNABÁS: Az emberi – állampolgári jogok alkotmányos szabályozása Közép- és Kelet-Európában. in. *Alkotmány és jogtudomány, Acta Jur. et Pol., Tom XLVII., Fasc. 4.* Szeged, 1996.
- KOVÁCS ISTVÁN: *A Magyar Népköztársaság alkotmányának fejlődése és az új alkotmány I-II.*, MTA Állam és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1988.
- KOVÁCS ISTVÁN: *A szocialista alkotmányfejlődés új elemei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.
- KOVÁCS ISTVÁN: Bevezető. In.: *Az állampolgárok alapjogai és kötelességei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
- KULCSÁR KÁLMÁN: Az emberi jogok ma Magyarországon. *Valóság*, 1989. 4. szám
- KULCSÁR KÁLMÁN: Emberi jogok: deklarációk és valóság. in.: *Emberi jogok hazánkban* (Szerk.: Katonáné Soltész Márta, Budapest, 1988.)
- Magyar alkotmányjog* (Szerk.: Beér János), Tankönyvkiadó, Budapest., 1951.
- Magyar alkotmánytörténet*. Szerk.: Mezey Barna, Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
- SZABÓ IMRE: *Az emberi jogok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.

BARNABÁS KISS

THE PROBLEMS OF LEGAL EQUALITY IN THE DEVELOPMENT
OF THE HUNGARIAN PUBLIC LAW (STATE LAW) AFTER
WORLD WAR II UNTIL THE CHANGE OF REGIME

(Summary)

The first part of the study describes the measures taken for the purpose of restoring and extending equality before the law in Hungary, from 1945 to the Socialist Constitution of 1949. The preamble of the *Act on Republic*, adopted in 1946, was the first in the history of the Hungarian public law to declare in a legal form the natural and inherent rights of man, and, among them, the prohibition of discrimination. The public-law legislation of the second Republic practically had to compensate for the deficiencies in the field of human rights of the consistent bourgeois revolution that had failed to come about. This task manifested itself in two fields. On the one part, *the still existing remains of feudalism had to be eliminated*, and, on the other part, *legal equality was to be realized* in a number of issues. Even today, Hungary is compelled by the *Paris Peace Treaty of 1947* to ensure human rights and fundamental liberties without discrimination, as well as to enforce the principle of equal treatment in both legislation and law enforcement.

The second part of the study summarizes in brief the *main features of the Marxist approach concerning civil rights*, which were plainly reflected by the *Socialist Constitution of 1949*. Further on, this chapter analyses, on the basis of works by the contemporary authors, the *socialist conception of the equality of civil rights*.

Following the *Constitutional Reform of 1972*, and the *Conference on Security and Cooperation in Europe*, held in 1975, Hungary also joined the two *Covenants*, adopted within the framework of the UNO in 1966. As a result of the situation in domestic policy, international law and politics, the political leadership decided to *modernize the political system* from the second half of the '80s. In the course of such modernization, *the keynotes with regard to the regulations of the new Constitution* had been elaborated by 1988/89, and were based on the distribution of power, respect of human rights, and the values of rule of law. The study presents the *works of some authors, which helped reinterpret, and go beyond, the socialist and monolithic conception of human rights*. After the *national round table talks* in summer 1989, the „constitutional transition” eventually took place within the framework of the old *Constitution's reformed contents*. On October 23, 1989, there was a *constitutional turn* coming about which provided a new basis for the question of legal equality, and that of prohibiting discrimination.

A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK E SZOROZATBAN ÚJABBAN MEGJELENT KIADVÁNYAI

Tomus LXI.

In memoriam Nagy Károly egyetemi tanár (1932–2001). (Szeged, 2002.)

Szabó Imre: Előszó 5–6. p.

Fasc. 1. Balogh Elemér: Az 1829. évi büntetőtörvény-tervezet szegedi kritikája (Szeged, 2002.) 7–14. p.

Fasc. 2. Besenyei Lajos: A jogi személyek hasznélvezete (Szeged, 2002.) 15–21. p.

Fasc. 3. Blazovich László: Földesúri városok az Alföldön a 14–16. században (Szeged, 2002.) 23–40. p.

Fasc. 4. Blutman László: A nemzetközi jog a magyar bírósági joggyakorlatban (Szeged, 2002.) 41–53. p.

Fasc. 5. Bobvos Pál: A földhaszonbérlet, a felesbérlet és a részesművelés szabályozása (Szeged, 2002.) 55–79. p.

Fasc. 6. Bodnár László: Az ún. státusztörvény és a nemzetközi jog (Szeged, 2002.) 81–91. p.

Fasc. 7. Bóka János: Ahelyi jogorvoslatok kimerítésének néhány problémája a diplomáciai védelem körében (Szeged, 2002.) 93–116. p.

Fasc. 8. Bruhács János: Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet (Szeged, 2002.) 117–132. p.

Fasc. 9. Ottó Czúcz: Die Erweiterung der EU und die Auswirkungen auf das ungarische Sozialschutzsystem (Szeged, 2002.) 133–142. p.

Fasc. 10. Felföldi Enikő: A határon túli magyarok oktatási és kulturális kedvezményeinek jogi jellegéről (Szeged, 2002.) 143–173. p.

Fasc. 11. József Hajdú: Social security protection of the self-employed persons in Hungary (Szeged, 2002.) 175–200. p.

Fasc. 12. Herczegh Géza: A nemzetközi jog „holdudvarában” (Szeged, 2002.) 201–209. p.

Fasc. 13. Homoki-Nagy Mária: Szerződésen kívüli károkozásért való felelősség a 18–19. században (Szeged, 2002.) 211–223. p.

Fasc. 14. Jakab Éva: Apropó jogharmonizáció: gondolatok az ókori kellékszavatossági modell kapcsán (Szeged, 2002.) 225–237. p.

Fasc. 15. Józsa Zoltán: Megtenni vagy megvenni (Szempontok a szolgáltatásszervezés gyakorlatához) (Szeged, 2002.) 239–256. p.

Fasc. 16. Sándor Kiss: Reflexions sur la responsabilité et la réparation des dommages causés a l'environnement (Szeged, 2002.) 257–264. p.

Fasc. 17. Péter Kovács: Le terrorisme et la responsabilité de l'État: la Société des Nations et l'attentat de Marseille de 1934 (Szeged, 2002.) 265–277. p.

Fasc. 18. Lamm Vanda: A délszláv háború és a Nemzetközi Bíróság (Szeged, 2002.) 279–295. p.

Fasc. 19. Molnár Imre: Egyes büntetőjogi törvényi tényállások az ókori Rómában és hatályos jogunkban (Szeged, 2002.) 297–305. p.

Fasc. 20. Nagy Ferenc: Az európai büntetőjog fejlődési irányairól és jogállami alapjairól (Szeged, 2002.) 307–320. p.

Fasc. 21. Ruszoly József: A Budapesti Közellátási Kormánybiztosság (1945) (Szeged, 2002.) 321–338. p.

Fasc. 22. Tóth Judit: Jog-e a konzuli védelemhez való jog? (Szeged, 2002.) 339–372. p.

- Fasc. 23. *Tóth Károly*: A magyar választási eljárás néhány kérdése az Országos Választási Bizottság gyakorlatában (Szeged, 2002.) 373–389. p.
- Fasc. 24. *Tóth Lajos*: Agrárviszonyok 1957 és 1967 között a jogi szabályozás tükrében (Szeged, 2002.) 391–406. p.
- Fasc. 25. *Trócsányi László*: Az európai integráció jövője egy nagykövet szemszögéből (Szeged, 2002.) 407–418. p.
- Fasc. 26. *Valki László*: A 2001. szeptember 11-i terrortámadás és az önvédelem joga (Szeged, 2002.) 419–429. p.
- Nagy Károly publikációinak jegyzéke. 431–433. p.

Tomus LXII.

- Fasc. 1. *Bató Szilvia*: Büntetőjogi szankciórendszer a reformkorban (Szeged, 2002.) 36 p.
- Fasc. 2. *Bobvos Pál*: A szövetkezeti vagyon szabályozása az új szövetkezeti törvényben, különös tekintettel a fel nem osztható vagyonra (Szeged, 2002.) 16 p.
- Fasc. 3. *Fantoly Zsanett*: Societas delinquere non potest ...? (Szeged, 2002.) 14 p.
- Fasc. 4. *Gellén Klára*: Az akarat szerepe a szerződéskötés során, különös tekintettel a színlelésre (Szeged, 2002.) 39 p.
- Fasc. 5. *Gémes Gábor*: A munkaügyi ellenőrzés gyakorlati kérdései a jogi szabályozás tükrében (Szeged, 2002.) 16 p.
- Fasc. 6. *Görög Márta*: Összehasonlító utazási jog a német, svájci és magyar utazási jog tükrében (Szeged, 2002.) 52 p.
- Fasc. 7. *Hajdú József*: A munkavállalók magánszférájának védelme, különös tekintettel az adatvédelemre (Szeged, 2002.) 54 p.
- Fasc. 8. *Heka László*: A horvát Sabor (Szabor) jogtörténeti szerepe (Szeged, 2002.) 43 p.
- Fasc. 9. *Juhász Zsuzsanna*: A hazai büntetés-végrehajtási jog és az Európai Börtönszabályok ajánlásai (Szeged, 2002.) 36 p.
- Fasc. 10. *Juhászné Zvolenszki Anikó*: A felülvizsgálati eljárás szabályainak koncepcionális változásai (Szeged, 2002.) 30 p.
- Fasc. 11. *Kampler Béla*: Eladósodás és pénzügyi önállóság a települési önkormányzatoknál (Szeged, 2002.) 26 p.
- Fasc. 12. *Kiss Barnabás*: Az egyenjogúság problémája a magyar közjog (államjog) II. világháború utáni fejlődésében a rendszerváltásig (Szeged, 2002.) 28 p.
- Fasc. 13. *Kovács Judit*: A magánvád szabályozásának hazai története az 1973. évi I. törvény megjelenéséig (Szeged, 2002.) 38 p.
- Fasc. 14. *Köblös Adél*: Joghatósági szabályok Európában és Magyarországon (Szeged, 2002.) 63 p.
- Fasc. 15. *Tekla Papp*: About the Japanese Company Law (Szeged, 2002.) 38 p.
- Fasc. 16. *Révész Béla*: A proletárdiktatúra államvédelmi funkcióinak változásai az első Nagy Imre-kormány idején (Szeged, 2002.) 90 p.
- Fasc. 17. *Ruszoly József*: Az országgyűlési népképviselő kezdetei Bihar vármegyében (Két tanulmány) (Szeged, 2002.) 75 p.
- Fasc. 18. *Szondi Ildikó – Kovács Péter – Idovika Bettina*: A családok helyzete Szeged város lakótelepein (Szeged, 2002.) 30 p.
- Fasc. 19. *Moritz Weiß*: Rechtliche Behandlung von intelligenten Shopping Agenten im Internet (Szeged, 2002.) 32 p.